

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULETAS
LITERATŪROS, KULTŪROS IR VERTIMO TYRIMŲ INSTITUTAS
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras

Agnė Ambrazaitė

Buvimas ir atrodymas Igno Šeinaus romane *Siegfried Immerselbė atsijaunina*

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. Paulius V. Subačius

Leidžiama ginti:

Vilnius, 2019

Anotacija

Šiame darbe, naudojantis semiotikos tyrimo metodais, nagrinėjamas Igno Šeinius (1889–1959) satyrinis romanas *Siegfried Immerselbe atsijaunina*. Teorinė šio tyrimo prieiga remiasi Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos prielaidomis ir Rolando Gérardo Barthes'o veikalė Nulinis rašymo laipsnis išsakytomis idėjomis. Daug dėmesio skiriama Algirdo Juliaus Greimo teorijoje pasirodantiems buvimo ir atrodymo modalumams. Satyrinio romano tyrimas atliekamas aprašant tekste pasirodančią dialektinę kūrinio reikšmės struktūrą ir per ją atsiskleidžiančius juoko steigties mechanizmus. Rekonstruojant tarpukario Lietuvos sociopolitinį diskursą, bandoma parodyti, kaip tekste funkcionuoja istorinės ir universaliosios verčių sistemos, kokią reikšmę jų santykis turi kūrinio reikšminei struktūrai.

Raltiniai žodžiai: Satyrinis romanas, Šeinius, semiotika, buvimas, atrodymas, modalumai, semiosfera

Turinys

Įvadas	4
1. Tarp teksto ir istorijos	9
1.1. Verčių sistemų dialektika	9
1.2. Satyrinio teksto ribos.....	12
2. Tarpukario diskurso rekonstrukcija	15
2.1. Politinio konteksto apžvalga	15
2.2. Nacizmo apmąstymas tarpukario spaudoje	18
3. Satyros analizė	27
3.1. Nuo publicistikos prie satyros: tautos dvasios problematika	27
3.2. Smetonos režimo kritika.....	32
3.3. Nacionalsocializmo kritika.....	36
Išvados	42
Summary	44
Literatūros sąrašas	45

Įvadas

Darbo objektas. Darbe nagrinėjama Igno Šeinius (1889–1959) politinė satyra *Siefried Immerselbė atsijaunina* (1934). Šis tekstas genetiškai susijęs su švediškai perrašytu romanu *Siefried Immerselbe*, kurio mašinraštis saugomas Stokholmo valstybiniame archyve. Pastarasis tekstas į lietuvių literatūros lauką įtrauktas gana neseniai, tik 2003 metais, išleidus *III Šeinius raštų tomą* (vert. Sigutė Radzevičienė). Šio teksto datavimas iki šiol kelia diskusijas. Vertimo redakcinėse pastabose pažymima, jog „iš laiškų Baliui Sruogai žinoma tik tiek, kad darbas pradėtas 1934 metų pabaigoje, o 1935 m. vertimas buvo įpusėtas“¹. Tuo tarpu romaną „palydinčiame P.M. (matyt, įteikiant kokiai nors leidyklai Švedijoje) yra prierasas ranka [...] 1940“², visgi, raštų rengėjai daro prielaidą, „kad švediškasis *Siefried Immerselbe* gali būti rašytas gerokai vėliau nei 1940-iejai“³. Datuoti kūrinių galėtų padėti detali lyginamoji analizė. Nors kūrinių pradžioje esminių skirtumų nedaug, tačiau tekstų pabaigos stipriai skiriasi, todėl kinta visa kūrinio reikšminė struktūra. Tokią prielaidą patvirtina Radzevičienės pastaba, jog nors romane *Siefried Immerselbe* švediškumas pasirodo kaip užuomina, nereikėtų pamiršti, kad kūriniai švedų kalba „buvo rašomi sąmoningai kreipiantis į vienintelį adresatą – Švedijos skaitytoją“⁴. Negalima šių tekstų laikyti dviem to paties teksto variantais, kadangi skiriasi ne tik šių kūrinių išraiškos ir turinio plotmės, bet ir teksto implikuotasis skaitytojas. Atsižvelgiant į tokią darbo objekto problematiką, siekiama išanalizuoti tik lietuviškosios kūrinio redakcijos reikšminę struktūrą, numanant, jog analogiškas analizės principas galėtų būti taikomas švediškiosios versijos analizei. Darbe nagrinėjamas 1934 m. lietuviškai parašytas ir Lietuvoje publikuotas tekstas. Satyrinio teksto struktūrinės ypatybės, pasirodančios per tekste veikiančią verčių sistemų dialektiką, skatina iš naujo apmąstyti, kaip tokio tipo kūrinuose gali būti taikomas imanentiškumo principas. Satyroje komentuojami ne tik konkretūs kultūriniai tekstai, bet ir įvairūs sociopolitiniai reiškiniai, todėl nelieka aiškios ribos, atskiriančios tekstą nuo jo konteksto. Analizuojant kūrinio reikšminę struktūrą, tampa neįmanoma atsiriboti nuo tekstą supančios kultūrinės semiosferos nepatiriant didelių reikšminių nuostolių. Todėl šiame darbe laikomasi nuostatos, jog darbo objektas yra ne tik satyrinis romanas *Siefried Immerselbė atsijaunina*, bet ir jo sociopolitinis kontekstas, kurio panaudojimą įgalina struktūrinės teksto savybės.

---

¹ Ignas Šeinius, *Raštai T. 3, Proza: romanai*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė, sud. Eglė Bielskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 476.

² *Ibid.*, p. 476.

³ *Ibid.*, p. 476.

⁴ Sigutė Radzevičienė, *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 200.

Darbo metodas. Darbe analizuojama įvairiuose satyrinio teksto lygmenyse pasirodanti verčių sistemų dialektika. Norint suprasti, kaip tai veikia kūrinio reikšminę struktūrą, sukonstruojamas teorinis modelis, kuris remiasi Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos prielaidomis ir Rolando Gérodo Barthes'o veikalė *Nulinis rašymo laipsnis* išsakytomis idėjomis. Darbe daug dėmesio skiriama Algirdo Juliaus Greimo teorijoje pasirodantiems buvimo ir atrodymo modalumams, į juos žvelgiama paisant dviejų teoretiko interpretacijų. Viena vertus, Greimas, panašiai kaip Ferdinandas de Saussure'as numato, jog atverdami sinchroninį ir diachroninį teksto reikšmės lygmenis, modalumai įsteigia dialektinę būties struktūrą; tai yra kūrinio struktūrinė ypatybė⁵. Kita vertus, Greimas teigia, jog modalumai susiję su dviejų teksto instancijų – sakytojo ir sakymo adresato – sąveika, kurią užbaigia teksto interpretatorius⁶. Tokiu būdu Greimo semiotikos teorijoje modalumai gali būti apmąstomi ir kaip subjektyvus, ir kaip objektyvus teksto reikšmės dėmuo.

Temos aktualumas ir naujumas. Nors Šėinius kūriniai patenka į lietuvių literatūros kanoną, tačiau jo kūryba iki šiol nėra nuosekliai tyrinėta. Paprastai didžiausias dėmesys skiriamas ankstyvajam rašytojo kūrybos etapui, ypač apysakoms *Kuprelis* (1913), *Vasaros Vaišės* (1913) ir *Bangos siaučia* (1914), o vėlesni tekstai, tarp jų ir satyrinis romanas *Siegfried Immerselbė atsijaunina*, tyrinėti tik fragmentiškai, be to, nepakankamas dėmesys skiriamas Šėiniais tekstų tarpusavio ryšių analizei. Satyrinio romano supratimui ypač svarbus 1932 m. *Vaire* publikuotas Šėiniais straipsnis „Lietuviškos dvasios beieškant“. Jis paruošė idėjinius pamatus po kelių metų pasirodžiusiam satyriniam romanui. Judviejų ryšį yra nustačiusi semiotikė Jurgita Katkuvienė⁷. Darbe bus aptariami išryškėjantys šių tekstų panašumai ne tik turinio, bet ir raiškos plotmėje, be to, analizuojama kaip šis tekstas įtraukiamas į kūrinio reikšminę struktūrą.

Bandant geriau suprasti Šėiniais kūrybos bruožus ir aprašyti satyroje išryškėjančius juoko steigties mechanizmus, naudojamosi Janinos Žėkaitės atliktomis satyros „Ašakienės vyras“⁸ (1928)

---

⁵ „Struktūriškai apibrėžti reikšmės struktūrų diachronines transformacijas yra, be abejonės, vienas semantikos uždavinių: ne tik todėl, kad žmonės ir visuomenės, išlikdami tie patys, yra drauge ir istoriškai ir kad joks išsamus aprašymas neturi išleisti iš akių šių dviejų aspektų, bet ir todėl, kad įsivaizduojamoms struktūrinėms transformacijoms tenka svarbus vaidmuo visose – individualiose ar kolektyvinėse – ideologijose, padedančiose žmonėms pagrėsti pasaulį ir tyrinėti ateitį“. Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 323.

⁶ Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtes, “Veridiction”, *Semiotics And Language: An Analytical Dictionary*, translated by Larry Crist, Daniel Patte et al., Bloomington: Indiana University Press, 1982, p. 367–368.

⁷ Jurgita Katkuvienė, “How a Lithuanian Transformed a Nazi into A Jew: Forgotten Fantasy Satire by Ignas Šėinius”, in: *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*, Cambridge Scholars Publishing, 2018, p. 80.

⁸ Janina Žėkaitė, *Ignas Šėinius: monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 318.

ir saloninės komedijos *Diplomatai* (parašyta anksčiau, bet publikuota tik 1937 m.)⁹ analizėmis. Šių metatekštų įtraukimas reikalingas norint atskleisti Šeinaus kūrybos ypatumus ir parodyti, jog satyrinis romanas *Siegfried Immerselbė atsijaunina* sutapo su vėlesniojo kūrybos etapo raiškos ir turinio ypatybėmis. Šiame darbe pritariama Žėkaitės idėjai, jog satyroje kritikuojamas ne tik nacizmas, bet ir tarpukario Lietuvos diskursas. Visgi esama metodologinės skirties – Žėkaitė politinės kritikos lauką rekonstravo remdamasi Šeinaus biografijos faktais, o šiame darbe bandoma žengti kitu keliu: atlikus kūrinio struktūrinę analizę (darbe ji pasirodo fragmentiškai dėl nedidelės darbo apimties), pagal ją rekonstruojamos tekste veikiančios istorinės vertės. Šis metodas leidžia įdėmiau pažvelgti į tuos kūrinio segmentus, kurių istoriškumas iki šiol nebuvo tyrinėtas

Literatūrologinių tyrimų lauke Šeinaus tekstas daugiausiai nagrinėtas bandant parodyti tekste veikiančias nuorodas į pamatinius Vakarų pasaulio kūrinius (*Faustą, Bibliją, Nibelungų giesmę*). Kaip pastebi Eugenijus Žmuida, „Šeinius demonstruoja virtuoziską žaidimą populiariais mitais: intertekstinių nuorodų gausa – unikalus reiškinys to meto literatūroje“¹⁰. Greta kultūrinių intertekstų svarbu išskirti ir kitus, Lietuvos sociokultūrinius kontekstus, kurie įtraukiami į reikšmės generavimo procesą. Šis mechanizmas geriausiai parodo tekste veikiančią buvimo ir atrodymo modalumų dialektiką. Visame darbe laikomasi nuostatos, jog tik tose vietose, kuriose pasirodo tokie reikšminiai įtrūkiai, kurių neįmanoma užpildyti paties teksto reikšminiais resursais, dera pasitelkti istorinio lygmens analizę. Be to, siekiant geriau atskleisti teksto istorinių verčių sistemą yra atliekama detali sociokultūrinio konteksto rekonstrukcija, kuri leidžia parodyti, kaip istorinės vertės dalyvauja teksto reikšmės steigtyje.

Darbo tikslas. Atskleisti satyriniame romane veikiančią universaliųjų ir istorinių verčių sistemų dialektiką, kuri geriausiai atsiskleidžia per buvimo ir atrodymo modalumus. Taip pat siekiama aprašyti juoko efekto steigties mechanizmus ir nustatyti, kaip jie kinta tekste ir kokią reikšmę tai kuria.

Darbo hipotezė. Darbe keliamos kelios hipotezės. Pirmiausia, jog žvelgiant į kūrinį per buvimo ir atrodymo modalumus bei rekonstravus sociopolitinį kūrinio kontekstą, pasirodys, kad bent dalis nacionalsocializmo kritikos yra nukreipta į tarpukario Lietuvos diskursą t.y. lokalius kultūrinius reiškinis. Antra, jog į analizę įtraukus vienalaikę užtekstinę medžiagą bus paneigti tam tikri Šeinaus įžvalgų išskirtinumo vertinimai ligšioliniuose tekstuose apie jį. Maža to, darbe daroma

---

⁹ *Ibid.*, p. 190–200 ir p. 330–332.

¹⁰ Eugenijus Žmuida, „Nuo Kuprelio iki Kentauro: mitopoetines Igno Šeinaus potekstes“, *Acta Litteraria Comparativa*, 2017, Nr. 8, p. 48.

prielaida, jog analizuojama satyra gali būti laikoma daugiaprasmiu tekstu, kurio reikšminė struktūra kinta dėl to, jog tam tikras teksto reikšmes patvirtina arba atmeta empirinė tikrovė.

Uždaviniai.

1. Aprašyti teorinį modelį, gebantį paaiškinti įvairiuose satyros lygmenyse atsirandančią verčių sistemų dialektiką, kuriančią juoko efektą.
2. Išanalizuoti ir rekonstruoti tarpukario Lietuvos sociopolitinį diskursą, kuriame sukuriama ir funkcionuoja Šeinius satyra.
3. Atlikti teksto segmentų, kuriuose nesutampa istorinės ir universalios verčių sistemos analizę bei išskirti satyroje pasirodančius lokalias ir globalios kritikos lygmenis.

Literatūra. Pagrindinis darbo šaltinis – satyrinis romanas *Siegfried Immerselbė atsijaunina*¹¹. Šio objekto struktūrinės savybės, kurios atsiskleidžia kaip universaliųjų ir istorinių verčių dialektika, skatina atlikti tarpukario Lietuvos sociopolitinio diskurso rekonstrukciją. Į ją pirmiausia įtraukiami vienalaikiai šaltiniai. Darbo autorė atliko tautininkų žurnalo *Vairas* analizę (1931–1936), darbe naudojamosi šio tyrimo išvados. Norint geriau suprasti to meto sociokultūrinius reiškinius, įtraukiami ir kiti periodiniai leidiniai, leidžiantys geriau įvertinti to meto mąstymo linkmes. Darbe naudojasi žurnalo *Naujoji Romuva*, laikraščių *Mūsų rytojui*, *Ūkininko patarėjas* ir *Lietuvos žinios* medžiaga. Siekiant visapusiškai suprasti diskursą, kuriame funkcionavo satyrinis romanas, naudojamosi istorikų analizėmis. Kadangi analizuojamame tekste funkcionuoja ne tik lokalias, bet ir globalios kritikos lygmenys, darbe įtraukiami tiek Lietuvos istorikų (Petronėlės Žostautaitės, Kęstučio Skrupskelio, Virginijos Jurėnienės ir kt.) tekstai, tiek kitų šalių tyrėjų (Isaaco Leono Kandelo, Danielaus Horno, Idella'os J. Gallagher ir kt.) analizėmis.

Aprašant teorinį modelį naudotasi Algirdo Juliaus Greimo *Struktūrinė semantika* ir kartu su Josephu Courtesu parengtu semiotikos terminų žodynu. Šiame darbe svarbus Rolando Gérardo Barthes'o veikalas *Nulinis rašymo laipsnis*¹² bei Jurijaus Lotmano įžvalgos, išsakytose rinktinėje *Kultūros semiotika*¹³ ir knygoje *Culture and Explosion*¹⁴.

Siekiant suprasti, kaip literatūrologiniame diskurse suvokiamas satyrinis romanas, bandoma į tyrimo lauką įtraukti visą teksto kritiką. Tai padaryti sudėtinga, kadangi šis kūrinys analizuotas

---

¹¹ Ignas Šeinius, *Siegfried Immerselbė atsijaunina*, Kaunas: Sakalas, 1934.

¹² Rolanas Bartas, „Nulinis rašymo laipsnis“ in: Rolanas Barthes, *Teksto malonumas*, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991.

¹³ Jurijus Lotmanas, *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

¹⁴ Juri Lotman, “The logic of explosion”, in: *Culture and Explosion*, ed. Paul Copley, 2009.

fragmentiškai, tyrėjų tekstuose pateikiamos aspektualios išvalgos. Nors vieningo teksto vertinimo nėra, darbe siekiama kritiką sisteminti atsižvelgiant į teksto analizės metu gautus rezultatus. Kadangi tyrime daugiausiai dėmesio skiriama sociopolitiniam kūrinio reikšmės lygmeniui, šiame darbe kiek atsiribojama nuo mitopoetinių kūrinio interpretacijų. Visgi darbe paminimos šia tema rašiusių Juozo Laurušo, Silvestro Gaižiūno ir Vyganto Šiukščiaus interpretacijos. Tyrinėjant Šeinių kūrybą bene svarbiausias Janinos Žėkaitės indėlis. Naudojamasi dviem mokslininkės darbais: 1999 m. pasirodžiusia monografija apie Igną Šeinių ir 2002 m. išleista knyga *Modernizmas lietuvių prozoje*¹⁵, kurioje pateikiama atnaujinta satyrinio romano interpretacija. Darbe taip pat naudojamos Nerijaus Brazausko¹⁶, Eugenijaus Žmuidos, Jurgitos Katkuvienės išvalgomis.

---

¹⁵ Janina Žėkaitė, *Modernizmas lietuvių prozoje*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2002

¹⁶ Nerijus Brazauskas, „Teksto strategijos lietuvių modernistiniame romane“, *Lituanistica*, T. 66, Nr. 2, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2006.

1. Tarp teksto ir istorijos

1.1. Verčių sistemų dialektika

Bandant suprasti, kaip Šeinaus tekste formuojasi reikšmė, tenka peržengti ribą, skiriančią tekstą ir jo kultūrinį kontekstą. Tai nereiškia, jog teksto imanencija suardoma tam, kad remiantis analizuojamo teksto motyvais, būtų kuriamas naujas psuedoistorinis pasakojimas. Veikiau priešingai, norint suprasti satyrinį romaną, būtina iš naujo apmąstyti, kas imanentiška šiam kūrinii; nuo to priklausys teksto reikšminė struktūra. Galima numanyti, jog dogmatiškas imanencijos supratimas sudaro sąlygas perskaityti ambivalentiškus teksto elementus banaliai ar net klaidingai. Norint to išvengti, būtina, atsižvelgus į kūrinio struktūrinės ypatybes, peržengti vieno teksto ribas ir pradėti kultūrinio konteksto analizę, suponuojančią specifinį tam tikrų sąvokų, apibūdinimų ir situacijų perskaitymą. Tokia prieiga glaudžiai susijusi su skaitytojo patirties horizontu, kurį sudaro ne tik kalbiniai, bet ir nekalbiniai¹⁷ kontekstai, įtraukiami į reikšmės (at)kūrimo procesą. Tai subjektyvioji kūrinio reikšmės dalis. Šiame skyriuje daromos kelios teorinės prielaidos. Pirmoji susijusi su satyros žanro problematika – šio tipo tekstai, funkcionuodami kaip kultūros kritika, išlaiko glaudų ryšį su autoriaus gyvenamuoju laikotarpiu ir labai aiškiai konstruoja savo implikuotąjį skaitytoją. Tuo pat metu, satyra – meninis tekstas, kuris bylodamas apie universalius pasaulio principus numato, jog kūrinijje egzistuoja ne vien situatyvi medžiaga. Tokiu būdu, nuolat kintančioje istorijos perspektyvoje, išlaikoma reikšminė kūrinio struktūra. Tai objektyvusis reikšmės lygmuo, užtikrinantis reikšminį stabilumą net nutolus nuo teksto sakymo situacijos – potencialiai satyrinį tekstą gali skaityti visi, kurie žino kalbinį kodą. Darbe daroma prielaida, jog šio žanro kūrinuose steigiasi ypatingas santykis tarp dviejų verčių sistemų – universaliųjų ir istorinių. Skaitytojo gebėjimas teisingai jas atpažinti nulemia, ar tekstas bus adekvačiai perskaitytas. Todėl satyros analizė skatina įdėmiau pažvelgti į šią vidinę verčių sistemos dialektiką. Antroji prielaida išplaukia iš pirmosios – atsiradusi distancija tarp kūrinio referencijos į kontekstus, kuriuos numato implikuotasis skaitytojas ir to, ką geba suprasti nutolęs skaitytojas, teksto struktūroje atveria pertrūkius, ardančius teksto prasminį vientisumą. Tai struktūrinė satyros ypatybė, kurią reikia apmąstyti, norint suprasti ne tik tai, kokią reikšmę kuria tekstas, bet ir analizuojant satyros skaitymo mechanizmą.

Satyrinio teksto ambivalentiškumas leidžia numanyti dvi galimas skaitymo perspektyvas, kurios, nors analitiškai gali būti aprašomos atskirai, tačiau tekste visuomet glaudžiai susijusios ir vienalaikės. Aktualizuotos istorinės vertės susieja kūrinį su jo rašymo kontekstu, tuo tarpu, universalioji verčių sistema veikia kaip pirminė modeliuojanti sistema. Binarinė universaliųjų

---

¹⁷ Ar iki-kalbiniai tekstai, kurie funkcionuoja kaip nuojautos, vertybinės orientacijos ar pan.

verčių organizacija numato, jog vieno nario buvimas presuponuoja jo opozicinio nario egzistavimą. Tai elementarioji reikšmės struktūra, šioje sistemoje pasirodo teksto semantiniai santykiai. Universaliosios vertės numato skaitymo kryptį ir yra būdingos visiems tekstams, jos formuoja patį abstrakčiausią perskaitymo lygmenį, kurį schematizuoja Greimo semiotinio kvadrato struktūra. Visgi tokio aprašymo teksto supratimui neužtenka, nes schemoje atskirai neišskiriamos skaitymo procese atsirandančios papildomos verčių sistemos, ne tik kuriančios reikšmę, bet ir suteikiančios tekstui formą, kuri padeda atsiskleisti universaliosioms vertėms. Šiame darbe, kuriame bandoma apmąstyti satyrinio teksto ypatybes, svarbios istorinės vertės, numanant, kad jos pasirodo daugelyje tekstų, tačiau satyroje įrašomos ypatingu būdu.

Bene parankiausia apie istorinių verčių funkcionavimą svarstyti kaip istoriškumo spektrą. Barthes'as parodo šį istoriškumo variantiškumą savo veikale *Nulinis rašymo laipsnis*. Aprašydamas trinarę rašto sistemą, jis teigia, jog kalba yra daugiau nei horizontas ir gali būti sutapatinama su pačia Istorija¹⁸. Šią mintį išskleidžia Michaelis Moriarty's teigdamas, jog toks požiūris artimas Saussure'o skirčiai tarp kalbos (*langage*) ir šnekos (*parole*). Barthes'ui konkretaus autoriaus kalbėjimas, kurį įtarpina rašymo veiksmas, nubrėžia kalbos ribas, leidžia suformuoti ištarą bei į ją įrašyti kultūriškai ar ideologiškai determinuotas reikšmes¹⁹. Todėl galima kalbėti apie neišvengiamą bet kurio teksto istoriškumą. Viename Barthes'o istoriškumo spektro gale atsiduria nulinio laipsnio rašymas, tariamai praradęs savo ideologines vertes, pasirodantis kaip tikrovės simuliakras, o kitame – revoliucinis rašymas, siejamas su konkrečiu istoriniu vyksmu, kuriame istoriškumas tampa reikšmės ašimi, gebančia perkonstruoti realybę. Spektre Šeinaus satyra atitiktų revoliucinį rašymą. Maža to, galima svarstyti, jog tokia pozicija būdinga visiems satyriniams tekstams, nors revoliuciškumo laipsnis juose gana stipriai varijuoja. Satyra visuomet siekia sukelti tai, ką Lotmanas pavadina sprogimu, bet tik tuo atveju, jei atsiranda sprogimui palanki semiotinė terpė²⁰. Šios sąvokos įtraukimas yra prasmingas ir todėl, jog užuot nurodęs į naujumą, kaip tam tikrą atsiradusios opozicijos rezultata, sprogimas numato nenusėjamumą, įgalinantį bifurkacines potencijas. Tai vienas pagrindinių satyrinio teksto tikslų. Žinoma, reikšmės potencijos visuomet apribojamos skaitymo akto metu; į kultūrinę semiosferą integruojami tik tie elementai, kurie gali pereiti kultūrą skiriančią ribą. Tokia išlyga glaudžiai susijusi su Barthes'o idėja, jog revoliucinis rašymas galimas tik tam tikru istorijos momentu. Visgi tai nereiškia, jog teksto revoliuciškumas yra vienkartinis. Užtekstinė tikrovė gali iš naujo aktualizuoti teksto revoliucinę prigimtį, bet tik todėl, kad tai kūrinio struktūrinė savybė.

---

¹⁸ Rolanas Bartas, *op. cit.*, p. 25.

¹⁹ Michael Moriarty, "A Distant Mirror: Engaging with Realism from the Sidelines", *Romance Studies*, 2012, Vol. 30 Issue 3/4, p. 168–169.

²⁰ Juri Lotman, *op. cit.*, p. 114.

Satyroje koegzistuojančios universalijų ir istorinių verčių sistemos kuria reikšmę ypatingu būdu: viena vertus, jos gali sutapti, kita vertus, sudaryti priešingumo santykį. Nuo to, kuris santykių tipas aktualizuojamas įvairiuose teksto segmentuose, priklauso, ar skaitytojui reikės ieškoti papildomų tekstų, galinčių užpildyti atsiradusias spragas, ar ne. Jei istorinės ir universaliosios vertės sutampa, sutapimą suvokiant kaip presupozicijos santykį, kuomet vienos vertės gali būti išvedamos iš kitų, teksto reikšminė koherencija išsaugoma. Visgi tik vieno nario atpažinimas numato reikšminį nuostolį, kadangi presupozicija visuomet aproksimatyvi. Tuo tarpu, tarp verčių sistemų atsiradus prieštaravimo santykiui, išvesti vieno nario reikšmę iš kito – nebeįmanoma. Norint tinkamai suprasti tas vietas, kuriose verčių sistemos pasirodo kaip opozicinės, reikia fiksuoti skirtumą, kuris dažnai tekste sukuria juoko efektą. Šis netolydumas gali būti atpažįstamas, jei skaitytojas skaitymo akto metu žino tekste kritikuojama sociokultūrinį kontekstą arba, sekdamas teksto logika, pastebi jai prieštaraujančius elementus ir leidžiasi teksto vedamas, t. y. priima teksto kitybę. Abu šie būdai yra susiję su implikuotu skaitytoju: pirmuoju atveju nutolęs skaitytojas geba skaityti taip, kaip implikuotasis skaitytojas, antruoju – pasiduoda teksto diktatūrai ir apriboja savo galimybes skaityti tekstą subjektyviai. Visgi tai nereiškia, jog implikuotasis ir nutolęs skaitytojas yra tapatūs. Pirmasis yra teksto sąrangos elementas, gebantis vienu metu realizuoti visus įmanomus teksto perskaitymus, jam žinomos ir universaliosios, ir istorinės vertės. Tuo tarpu nutolęs empirinis skaitytojas geba vienu metu realizuoti tik vieną (retais atvejais kelis) teksto perskaitymo būdus. Jis tekstą užbaigia suliedamas savo ir teksto prasminius horizontus, tačiau šis susiliejimas nėra absoliutus. Horizonte sąvoka jau nurodo empirinio skaitytojo matymo ribą – jis geba atpažinti tik tas reikšmes, kurios jau yra įrašytos (realiai ar potencialiai) į jo patirties horizontą. Čia daroma prielaida, jog nutolęs skaitytojas, skaitydamas tekstą kaip pasakymą, lengviau pastebi universalias vertes. Vadinas, istorinių verčių atžvilgiu skaitytojų santykis yra asimetriškas: implikuotasis skaitytojas istoriškas tiek, kiek istoriškas tekstas, kurio instancija jis yra, tuo tarpu nutolusiam skaitytojui šis idealus istoriškumas nepasiekiamas. Jo istorinių verčių žinojimas, priešingai nei implikuotojo, yra konstruojamas, ne rekonstruojamas.

Aprašius reikšmės steigties mechanizmą reikia išskleisti, kaip satyrinį tekstą skaito nutolęs skaitytojas. Visi žmonės dėl kolektyvinės atminties numano apie praeities įvykius, žino tam tikrus istorinius faktus. Šis žinojimas įrašytas į skaitytojo patirties horizontą per įvairius kultūrinius tekstus, mokyklinės programas, artimųjų pasakojimus. Tuo pat metu šios žinios visuomet redukuotos iki tam tikrų, lengvai atpažįstamų praeities elementų, kurie sukuria sistemiškos, logiškai organizuotos praeities simuliakrą. Istorinio pasakojimo lygmenyje pasaulis pasirodo aiškiai kategorizuotas, suprantamas ir sistemiškas, tačiau toks įsivaizdavimas užmeta skaitymo tinklę, paslepiančią paties teksto reikšmės elementus. Tai apmąstydamas Lotmanas įžvalgiai pastebi, jog struktūriškai aprašinėjama (arba šiuo atveju suvokiama) sistema yra baigiama organizuoti ir

organizuojama griežčiau nei pats objektas. Prieštaraudamas sisteminiam požiūriui, semiotikas tikslingai bando parodyti, kad bet kuri sistema visuomet yra dinamiška, nesisteminiai reikšmės elementai prisideda prie reikšmės steigties, todėl negali būti paprasčiausiai eliminuojami²¹. Panašią funkciją satyriniame tekste atlieka tie tikrovės kritikos elementai, kurie išsprūsta iš sisteminio praeities vaizdinio, kuriamo tekste. Istorinis supratimas visuomet sukonstruotas ir dalinis. Bandant suprasti tekstą, būtina suvokti savo išankstinius prietarus ir leisti tekstui pačiam nubrėžti savo imanencijos ribas, net jei tai reiškia, kad tekstas dažnai nurodo į kitam lygmeniui priklausančius sociokultūrinius tekstus. Vadovaujantis tokiomis metodologinėmis nuostatomis galima pereiti prie įtrūkių, atsirandančių Šeinaus tekste, analizės bei įdėmiau pasižiūrint į patį tekstą, jame išsakomą kultūrinę ir sociopolitinę kritiką.

1.2. Satyrinio teksto ribos

Šeinaus politinė satyra *Siegfried Immerselbe atsijaunina* pirmą kartą publikuota 1934 m. pabaigoje, praėjus vos metams po nacionalsocialistų įsigalėjimo Vokietijoje. Bandant rekonstruoti pertrūkius, atsirandančius teksto struktūroje, svarbu neužbėgti teksto siūlomoms reikšmėms už akių ir įdėmiau pažvelgti į istorinį laikmetį, dažnai nublankstantį prieš jį įrėmusius įvykius – Pirmąjį pasaulinį karą ir Holokaustą. Šiame darbe atliekama istorinio laikmečio rekonstrukcija yra artima Lotmano semiotikos idėjoms, leidžiančioms įvesti alternatyvų skaitymą, iš naujo aktualizuojantį tas reikšmes, kurios, skaitant kitu režimu, gali būti nematomos. Toks požiūris leidžia kalbėti apie svarbų, tačiau mažai nagrinėtą Šeinaus kūrybos aspektą – kultūrinę ir visuomeninę kritiką. Šiame darbe analizuojamas tekstas yra ilgiausias ir išsamiausias rašytojo bandymas demaskuoti sociopolitinius fenomenus pasitelkus ironiją ar net groteską, nors nėra nei pirmasis, nei vienintelis toks atvejis Šeinaus kūryboje²². Į tai dėmesį atkreipė ir literatūrologė Janina Žėkaitė savo monografijoje teigusi, jog jau nuo 1928 m. opozicinėje spaudoje atsirado Šeinaus kritika, nukreipta

---

²¹ Jurijus Lotmanas, *op. cit.*, p. 61–62.

²² Memuarinei prozai priskiriamame tekste Raudonasis tvanas, Šeinius dažnai demaskuoja įsigalėjusios ideologijos absurda, atskleidžia fikcijas, kurios sukuria galios įvaizdį. Pavyzdžiui: „ne iš įdomumo, tik nežinau, kaip pradeda mano akis sekti vieną dalinį. Jis skrenda tiesia linija į vakarus, tolyn į vakarus, turbūt Kauno, Marijampolės link, ir dar toliau... Visai ne, jis pasuka į šiaurę, daro didelį ratą, skrenda neliesdamas Vilniaus į rytus, lyg grįžtų į rytus, – toliau į rytus. Ir ten palei horizontą, matyt įsitikinus, kad niekas iš Vilniaus nepastebės, suka atgal, vėl skrenda tiesiai per Vilnių, ir štai vėl viršum mano galvos, neva pakeliui į vakarus. Netrukus įsitikinau, kad tuo būdu, viena rato puse per Vilnių, nuolatos iš rytų į vakarus skraido trys daliniai, dvidešimt septyni bombonešiai“. Visgi tonas šiuose tekstuose reikšmingai skiriasi – satyroje, pasitelkiant juoko efektą, buvo bandoma demaskuoti vieną iš galimų ateities perspektyvų, bandant jos išvengti. *Raudonajame tvane* ironija virsta grotesku, kuris patvirtina pasaulio absurda, kuriam pasipriešinti neužtenka individualybės. Ignas Šeinius, *Raudonasis tvanas*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 66.

prieš Voldemarą bei jo režimą, kuri buvo išsakoma ne tik publicistika, bet ir grožine kūryba. Net ir vėliau, pakitus Šeinaus politinėms pažiūroms ir tapus oficiozinio *Lietuvos aid*o redaktoriumi, jis rašė satyras, tik šį kartą bandydamas pasijuokti iš antitautininkų²³. Siekis kritikuoti politinę situaciją peržengė prozos ribas – panašiu principu parašyta komedija *Diplomatai*, kuri, nors kiek plačiau tyrinėta²⁴, išlieka lietuvių literatūros paraštėse. Šiame darbe, vengiant gilintis į rašytojo biografiją, visgi daroma prielaida, jog Šeiniui grožiniai kūriniai leido išsakyti kultūrinę kritiką, glaudžiai susijusią su tarpukario politinėmis aktualijomis. Tokiu būdu rašytojas galėjo peržengti savo politinį angažuotumą bei išreikšti tas mintis, kurių tiesmuka raiška galėjo pakenkti jo diplomatinei karjerai. Ezopinė satyrų kalba saugojo Šeinių nuo atviros politinės konfrontacijos bei atskleidė asmeninę autoriaus pasaulėžiūrą, nesutampančią su vyraujančia politine ideologija.

Brėžiant istorinio mąstymo punktyrą, siekiama geriau suprasti ne tik patį kūrinį, bet ir atskirus teksto segmentus, jų organizacijos principus. Tai leidžia iš naujo apmąstyti autoriaus kūrybą, kadangi apipynus rašytojo figūrą prietarais, formuojančiais tam tikrą skaitymo tinklelį, kinta teksto ir skaitytojo santykis bei paties teksto reikšmė. Šeinius, jo kūryba ir biografija tampa kultūriniu tekstu, įrašomu į lietuvių literatūros kanoną. Tai svarbu, nes kultūroje tekstai atkartojami įvairiais surogatiniais pavidalais, tačiau šie, neturėdami meninės vertės ar galios produkuoti naujus tekstus, retrospektyviai transformuoja tai, kaip skaitomas originalas, trukdydami jam užimti deramą vietą kultūroje²⁵. Panašiai kaip tokie surogatiniai tekstai veikia paviršutiniška Šeinaus biografijos ir romane vaizduojamo laiko samprata. Kritikai dažnai linkę galvoti, jog tarpukario Lietuvoje žmonės nežinojo, kas vyksta pasaulyje. Maža to, Šeinaus diplomatinė tarnyba (ir žmona iš Švedijos) tampa pagrindiniu argumentu, įrodančiu jo kosmopolitiškumą, gebėjimą suvokti politinę situaciją ir numatyti būsimas negandas. Toks požiūris įveda kategorinę opoziciją tarp neapsišvietusių Lietuvos gyventojų ir veik genialaus rašytojo, turinčio aiškiaregystės dovaną. Ši mitologija per daug supaprastina istorinį laikmetį, be to, lemia, jog šiuolaikinis skaitytojas „prirašo“ tas reikšmes, kurios pačiame tekste pasirodo tik kaip tam tikra galimybė, išryškėjusi ją patvirtinus tikrovei. Šitoks

---

²³ Janina Žėkaitė (1999), *op. cit.*, p. 318.

²⁴ Šį tekstą yra nagrinėjusi Janina Žėkaitė savo monografijoje. *Ibid.*, p. 190–200 ir p. 330–332. Taip pat Edgaras Klivis tekste „Teatrališkasis Ignas Šeinius“. Jei Žėkaitė sugeba gana detalai aptarti šio teksto ypatybes, Klivis labai paviršutiniškai *Diplomatus* palygina su Oskaro Wilde'o pjese *Importance of Being Earnest*. Šio darbo autorė negali susilaikyti nepasakiusi, jog tokia paralelė ne tik netiksli, bet ir paviršutiniška, neatskleidžianti nei turinio, nei žanro ypatybių. Daugiau: Edgaras Klivis, „Teatrališkasis Ignas Šeinius“, *Ignas Šeinius: prozininkas, dramaturgas, politikas. Mokslinės konferencijos, įvykusios 1999 kovo 25 dieną, medžiaga*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 62–66.

²⁵ Juri Lotman (2009), *op. cit.*, p. 120.

skaitytojo žvilgsnis paslepia reikšmes, kurios į tekstą įrašomos kaip to laikotarpio pėdsakai, veikiantys kaip potencialus kodas, kurį galima iš naujo aktualizuoti ir permąstyti.

Skaitytojo atžvilgiu visuomet egzistuoja istorinių verčių dvilypumas. Tai reiškia, jog implikuotojo skaitytojo ir nutolusio skaitytojo istorinių verčių (re)konstrukcija visuomet skirsis. Pirmasis tarsi įkalintas savo gyvenamajame laikmetyje, ateitis jam tik grynoji potencija, todėl satyrinis tekstas siūlo tik vieną iš daugybės galimų ateities scenarijų. Antrojo skaitymas kitoks – net skaitydamas tekstą, kaip pasakytą sakymą, ir bandydamas atstatyti sakymo situaciją (kaip bandoma daryti šiame darbe), toks skaitytojas dėl savo atminties retencijos negali užmiršti tų verčių, kurias realizavo pati tikrovė. Čia vėl tenka sutikti su Lotmanu, manančiu, jog baigtinis įvykis visuomet numato retrospektyvią žiūrą ir transformuoja patį įvykio pobūdį – tai, kas buvo potencialu ir akcidentalumu tampa realu ir būtina²⁶. Neįmanoma užmiršti tikrovės, ji neišvengimai pradeda dalyvauti teksto reikšmės steigtyje. Tai dar viena priežastis, kodėl Šeiniaus satyros skaitymas niekada negalės būti imanentiškas. Revoliucinis satyrinio romano pobūdis lemia, jog aktualizuojant kultūrinį kontekstą pasirodo svarbūs reikšminiai elementai, kuriantys juoko efektą. Panašią teorinę išvadą padaro ir Greimas, bandydamas analitiškai aprašyti „juokingos istorijos“, savo sandara artimos satyriniam pasakojimui, struktūrines ypatybes. Semiotikas pažymi, jog juoko efektą sukuria ne tik „dvių skirtingų izotopijų atskleidimas pasakojime, kuris atrodo homogeniškas“²⁷, bet sąmojuose įtvirtintos heterogeniškos priešpriešos. Todėl „izotopijų konfrontacija supriešina jau ne vien dvi sekvencijas, priklausančias skirtingoms izotopijoms: šie diskurso pjūviai, atsižvelgiant į jų turinį, laikomi heterogenišku *mentalitetu* išraiškomis“²⁸. Norint pamatyti šią dvigubą teksto koduotę tenka į tekstą pažvelgti suskliaudus savo išankstines prielaidas. Tai leidžia pradėti istorinio lygmens rekonstrukciją pasitelkus antrinius, to meto aktualijas atspindinčius šaltinius, nepažeidžiant teksto struktūrinių savybių.

---

²⁶ Juri Lotman (2009), *op. cit.*, p. 125.

²⁷ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 109.

²⁸ *Ibid.*, p. 109.

2. Tarpukario diskurso rekonstrukcija

2.1. Politinio konteksto apžvalga

Siekiant išvengta pernelyg supaprastinto požiūrio į romane veikiančią istorinių verčių sistemą, šiame skyriuje norima sistemiškai priminti romano radimosi situaciją. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, rodės, pasaulis lengviau atsikvėpė, tačiau neprabėgus nė dešimtmečiui prasidėjo Didžioji ekonominė krizė, sudariusi palankias sąlygas valdžią perimti įvairiems nacionalistiniams judėjimams. Per krizę labiausiai nukentėjo pramoninės valstybės, tačiau jos atgarsiai pasiekė Lietuvą, eksportavusią nemažai žemės ūkio produkcijos²⁹. Tokia ekonominė situacija kėlė nerimą dėl ateities. Šalyse, kuriose pramonė buvo gerai išvystyta, daug darbininkų prarado darbus, dėl didelės infliacijos nebegalėjo įsigyti būtiniausių produktų, išaugo pigesnių, alternatyvių prekių poreikis. Norėta surasti krizės kaltininkus, nustatyti jos priežastis ir išvengti panašios situacijos ateityje. Nationalsocialistai krizę tiesiogiai siejo su rasizmo idėja. Kaip krizės priežastis suprato dalis Vokietijos visuomenės, įvardino Juozas Keliuotis teigdamas, jog „nacijonalsocializmą galima laikyti darbininkų, ūkininkų, bedarbių ir blogai apmokamų valdininkų protestu prieš industriją, kuri milijonus išmetė į gatvę, kuri kaimo mases suviliojo į miestus didžiam vargui vargti, kuri randasi kelių žydų kapitalistų rankose“³⁰. Jis atkreipė dėmesį, jog Vokietijos atveju, kaltininkų ieškojimas įgavo radikalias formas, nes šalis jautė nuoskaudą dėl pralaimėto karo ir po jo Vokietijai pritaikytų politinių sankcijų. Tokia socioekonominė situacija sudarė sąlygas ieškoti atpirkimo ožio, kurį buvo galima apkaltinti ne tik dėl krizės, bet ir visų užgriuvusių negandų – juo tapo žydai, nuo seno vertęsi prekyba ir bankininkyste. Verta pastebėti, jog čia išryškėjo skirtumas tarp Vokietijos ir Italijos vyriausybių, į kurį dėmesį atkreipė ir Lietuvos intelektualai: nors abiejų valstybių vyriausybės laikėsi kraštutinių dešiniųjų pažiūrų, tačiau Italijoje rasizmo idėjos neprigijo. Tai svarbi skirtis, leidžianti kalbėti ir apie kitus, mažiau akivaizdžius šių ideologijų skirtumus³¹. Gene'is Bernardinis

---

²⁹ „Pasaulinis ekonominis krizis palietė ir Lietuvą. Žemės ūkio kraštuose, taigi ir Lietuvoje, krizis prasidėjo net kiek anksčiau, negu pramonės kraštuose. Užtenka pasakyti, kad 1929 m. spalio mėn. rugių kaina pas mus buvo 18 litų, kviečių 24lt., [...] už ctn. Palyginti su 1926–28 m., tai dar buvo žemos kainos. Vis dėlto ir šios žemos kainos per 1930 metus nukrito per pusę – rugiai ligi 9 lt., kviečiai lig 12 lt., [...]. Šios kainos kai kuriems ūkininkams, kur derlius buvo mažesnis, stačiai yra nuostolingos, nes yra ūkininkams žemiau savikainos“. Žr.: „Pasaulinis ir Lietuvos ūkis“, 1930 m., *Mūsų rytojui*, Nr. 1, 1931 sausio 9d.

³⁰ Juozas Keliuotis, „Nacijonalsocializmas“, *Naujoji Romuva*, 1934 sausio 21, Nr. 159 (3).

³¹ Apie fašizmo ir nacizmo skirtumus rašė Grigas Valančius – „nacionalsocializmo programoj figūruoja vokiečių rasės saugojimas ir antisemitizmas, kuris fašizmui yra visai svetimas. Ūkio politikos programoj nacionalsocializmas sujungė grynai konservatyvius principus su socialreforminėmis idėjomis. Tačiau tiek fašizme, tiek ir čia į visą sąjūdžio pagrindą

pastebi, jog nors fašizmo idėjos savo esme buvo rasistinės, tačiau iki 1938 m. rasizmas Italijoje buvo siejamas ne su genealogija, bet su socialine padėtimi ir politinėmis pažiūromis³². Šios įtampos tarp nacizmo ir fašizmo buvo gana svarbios apmąstant Europos politinį diskursą.

Lietuvoje politinė situacija taip pat buvo įtempta, reikėjo ne tik suvokti ir apsibrėžti savąjį tautinį identitetą, bet ir įgyti svarų balsą Europos politikoje siekiant užsitikrinti Lietuvos teritorinį vientisumą. Šiuo laikotarpiu buvo ieškoma atsakymų, kaip reikėtų plėtoti santykius su kaimyninėmis valstybėmis, šalies teritorijoje gyvenančiomis tautinėmis mažumomis. Šie klausimai pasirodė glaudžiai tarpusavyje susiję. Europos politinėje arenoje Lietuva išsakė aiškius reikalavimus. Pirmiausia norėta atgauti Vilniaus kraštą, kuris buvo užimtas lenkų. Vyko įvairios kampanijos, Lenkijai buvo teikiamos notos su reikalavimu pasitraukti iš okupuotos teritorijos. Opus buvo Klaipėdos krašto klausimas, kurį atidavus Lietuvai nepasitenkinimą reiškė tiek Lenkija, tiek Vokietija. Šių valstybių periodikoje pasirodydavo įvairūs Lietuvą menkinantys straipsniai, kurie būdavo aptariami ir lietuviškoje spaudoje – tai kėlė Lietuvos gyventojų pasipiktinimą³³. Net ir atgavus taip trokštą ir ekonomiškai svarbų priėjimą prie jūros, tai neužbaigė politinės trinties tarp Lietuvos ir Vokietijos. Šios teritorijos prijungimas skatino Lietuvos vyriausybę spręsti naujai iškilusius iššūkius – kraštą dar reikėjo sulietuvinti, trūko mokytojų, egzistavo tikybinis ir kalbinis barjeras, patys gyventojai neskubėjo atsisakyti vokiečių kalbos ir kultūros.

Klaipėdos kraštas Lietuvos ir Vokietijos santykiuose veikė kaip katalizatorius, vis didesnę pagreitį įgaunantys politiniai reiškiniai nulėmė, jog ketvirto dešimtmečio pradžioje, Lietuvos spaudoje pradėta vis daugiau dėmesio buvo skirti nacizmo apmąstymui, kitos politinės ideologijos nublanko prieš naujai kylančią grėsmę. Tam didelę įtaką padarė aktyvus Vokietijos siekis kištis į Klaipėdos krašto politiką. Pasaulinėje spaudoje didelio atgarsio susilaukė 1932 metų byla, kurią

---

yra padėta tautybės idėja“. Dr. Gr. Valančius, „Tautinės minties raida ir Listo tapatybės principas“, *Vairas*, 1932 kovas Nr. 3, p. 334.

Šia tema pasisakė ir Antanas Smetona – „kadangi Italija yra laimėjusi didįjį karą, o Vokia pralaimėjusi, tai nacionalsocializmo tautiškumas daug opesnis už fašizmą. Jis atvirai pasisako agresingas: siekia ne tik atgauti prarastąsias per karą Vokios žemes, bet dar pasiimti žemių į rytus iš Pabaltės ir toliau iš Rusijos“. „Tautos Vado A. Smetonos kalba, 1933. XII. 15. pasakyta visuotiniame Lietuvos Tautininkų Sąjungos suvažiavime“, *Vairas*, 1934 Nr. 1, p. 12.

³² Gene Bernardini, “The Origins and Development of Anti-Semitism in Fascist Italy”, *The Journal of Modern History*, Vol 49, No. 3 (Sep., 1977), p. 432–433.

³³ „Ne nuo šiandien vokiečių laikraščiai ir jų radijo mūsų valstybę pravardžiuoja sezonine utėlių valstybe, jie mūsų tautą vadina liliputų-karlikų tauta. Per ištisus vienuoliką metų Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos Vokietijos slaptos organizacijos varė čionai propagandą. Terorizavo mus ekonomiškai, finansavo Klaipėdos krašto laikraščius, organizacijas, bankus, rėmė valdžios ir žmonių separatistinius norus, demoralizavo jaunimą mokyklose ir už jų sienų“. Dr. V. Bartuška, „Vokiečių pavojus“, *Naujoji Romuva*, 1934 sausio 21, Nr. 159 (3).

Lietuvos vyriausybei Hagos tribunole iškėlė Klaipėdos konvencijos garantės Anglija, Prancūzija, Italija ir Japonija. Istorikė Petronėlė Žostautaitė atkreipia dėmesį, jog byla kilo todėl, kad vokiškoms partijoms priklausę seimelio nariai norėjo apeiti Lietuvos vyriausybę derybose dėl žemės ūkio ir gyvulių eksporto į Vokietiją. Nors Lietuva bylą laimėjo, tai politinės įtampos nepanaikino, o nuo 1930 m. Klaipėdos krašte prasidėjo aktyvus hitlerininkų judėjimas³⁴. Tokia politinė situacija skatino atsigręžti į Hitlerio 1919 m. įkurtos Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos deklaruojamas idėjas, kurios ypač paplito Hitleriui išleidus *Mein Kampf*. Intelektualai, skaitydami šį veikalą, gerai suprato, kad Vokietija ne tik siekia atgauti Versalio taikos sutartimi prarastas žemes, bet ir nori ekspansijos į Rytus, o tai kėlė realią grėsmę Lietuvos suverenumui. Kad šios idėjos nebuvo vien populizmas, buvo galima spręsti iš ekonominių veiksmų, kuriais nacionalsocialistai siekė užsibrėžtų tikslų. Istorikė pastebi, jog Vokietijoje buvo įkurtos kredito bendrovės, kurios finansavo Klaipėdos krašto vokiečių revanšistinių partijų antilietuvišką veiklą, tai buvo daroma ne tik iš tariamai privačių lėšų, finansinę paramą teikiant per įvairius prekybos susivienijimus, bet ir tiesiogiai iš valstybės išdo; tai buvo žinoma ir Lietuvos inteligentams³⁵. Didžiausias įtampos taškas buvo pasiektas 1934 m. gruodžio 14 d., prasidėjus Noimano-Zaso bylai, kuriai Lietuvos vyriausybė buvo pasiruošusi ypač kruopščiai: surinkusi įrodymus bei pasitarusi su valstybių signatarių atstovais, kaip reikėtų vykdyti teismo procesą³⁶. Jo metu buvo teisiami asmenys, priklausę nacionalistinėms organizacijoms ir siekę įvykdyti sukilimą bei prijungti Klaipėdos kraštą prie Vokietijos. Šioje byloje metu daugelis sukilimo dalyvių buvo apkaltinti ryšiais su Vokietija, tačiau galima numanyti, jog tikrosios proceso priežastys buvo politinės, ne ideologinės. Teismo nuosprendis buvo paskelbtas vos po 3 mėnesių. Istorilografiškai svarbu pažymėti, jog Lietuva tapo pirmąja valstybe pasaulyje oficialiai nuteisusia nacius už nacizmą.

Net ir esant tokiai situacijai Lietuvos vyriausybė vengė leisti į atvirą konfrontaciją su Vokietija. Šalys palaikė itin glaudžius prekybinius santykius, Vokietija buvo viena svarbiausių Lietuvos eksporto rinkų. Pavyzdžiui, 1930 m. sviesto eksportas į Vokietiją siekė net 73 procentus viso „Pieno centro“ sviesto eksporto³⁷. Nors Lietuva norėjo išlaikyti diplomatinis santykius, nacionalsocialistai savo tikslų siekė pasitelkdami finansines priemones – ne tik didino muitus, kurie mažino Lietuvos gamintojų pajamas, tačiau ir grasino ekonominėmis sankcijomis. Satyros rašymo laikotarpiu, politinė situacija buvo sudėtinga, tačiau retas tikėjo, kad kils karas. Pavyzdžiui,

---

³⁴ Petronėlė Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 85–88.

³⁵ *Ibid.*, p. 101–102.

³⁶ *Ibid.*, p. 136–137.

³⁷ O.J., „Sviesto eksportas“, *Mūsų rytojus*, 1931 sausio 9 d., Nr. 1.

laikraštyje *Mūsų rytojus* buvo teigiama, jog „nors 1934 metai pasirodė ne nusiginklavimo, o visuotinio ginklavimosi metais [...] pasaulis dar nėra pribrendęs naujoms skerdynėms“³⁸, panašios išvados atsikartojo ir kituose leidiniuose³⁹, tačiau vis dažniau pasigirdavo alternatyvios nuomonės⁴⁰. Dauguma intelektualų, nepaisydami akivaizdžių politinio diskurso pokyčių, susijusių su nacionalistinių ideologijų populiarumo augimu, buvo įsitikinę, jog žmonės dar nepamiršę karo žiaurumų gebės rasti taikų konfliktų sprendimo būdą. Toks, retrospektyviai vertinant, naivumas turbūt ir nulėmė, jog Lietuvos intelektualai skaitydami Hitlerio veikalą įžvelgė jame ne tik pavojų, bet ir galimybę naujoje šviesoje apmąstyti savo tautines pažiūras bei rasės sampratą, bet ir integruoti tuos principus, kurie galėtų padėti ugdyti tautiškumą. Todėl nuo ketvirto dešimtmečio pradžios Lietuvos periodikoje pasirodydavo vis daugiau straipsnių, skirtų šioms temoms apmąstyti.

2.2. Nacizmo apmąstymas tarpukario spaudoje

Tarpukaryje leista nemažai periodikos, atspindinčios konkrečios partijos pasaulėvaizdį: tautininkai leido *Lietuvos aidą*, *Vairą* (pastarasis buvo neoficialus partijos oficiozas), krikščionys demokratai – *Tėvynės sargą*, o liaudininkai – *Lietuvos žinias*; šiems leidiniams atsvarą sudarė

---

³⁸ „Ar esame naujo karo išvakarėse?“, *Mūsų rytojus* 1934 Lapkričio 30.

³⁹ Iš dalies tokį požiūrį lėmė politinė situacija, šalys bandė ieškoti taikių problemos sprendimo būdų, Vokietija bandė imituoti bandymą susitarti. Daugelyje leidinių, tarp jų ir *Ūkininko patarėjyje*, buvo pranešama, jog „nusiginklavimo konferencija atnaujino darbus. Spalių 9 d., po ilgos pertraukos susirinko nusiginklavimo konferencijos biuras, Hendersonui pirmininkaujant. Hendersonas pasakė kalbą, kurioje išdėstė, kas buvo nuveikta per konferencijos patrauką. Jo nuomone padėtis visai nesanti taip bloga, kaip kai kur ją atvaizduoja. Dėl visos eilės klausimų jau pavykę susitarti, dėl kitų klausimų susitarimas esąs galimas. Dėl to Hendersonas mano, kad jeigu didžiųjų valstybių atstovai parodys didesnio taikingumo, tai nusiginklavimo konferencijos pasisekimas bus užtikrintas“. „Užsienio politikos savaitė“, *Ūkininko patarėjas*, 1933, spalio 13 d., Nr. 41.

⁴⁰ Daug apie būsimą karą, kurį sukels nacistinė Vokietija, rašė *Lietuvos žinios*. Šį laikraštį leido marksistinių pažiūrų liaudininkų partija, todėl nenuostabu, kad leidinyje daug dėmesio skirta fašistinės ideologijos kritikai. Tuo pasižymėjo daugelis kairiųjų leidinių. Verta atkreipti dėmesį į susiklosčiusią įdomią situaciją dėl nepavykusio fašistų perversmo Estijoje. *Lietuvos žinios* rašė, jog pas perversmo organizatorius buvo rastas projektas, kuriame numatyta Lietuvą ir Latviją prijungti prie Vokietijos, tačiau nurodoma, jog nėra žinoma, kas tokį planą parengė („Fašistai Lietuvą ir Latviją skiria Vokietijai“, *Lietuvos žinios*, 1933 gruodžio 14, Nr. 284.). Kiti leidiniai apie šį įvykį užsiminė fragmentiškai, tai supykė liaudininkus, buvo išspausdintas Petro Pūkelio pamfletas, pavadinimu „Kai orą pagadina“, kuriame buvo štai tokios eilutės:

„Ėjo gandas iš Talino,

kad orą kažkas gadina.

Bet Aidas čia užsispyręs

šį gadinimą vis gyrė“.

Petras Pūkelis, „Kai orą gadina“, *Lietuvos žinios*, 1933 gruodžio 9, Nr. 280.

nepolitinė spauda⁴¹. Valstybė nebuvo nei politiškai, nei kultūriškai izoliuota, Lietuvą gana greitai pasiekdavo pasaulio politikos atgarsiai, o leidiniuose buvo pristatomos ne tik vietos, bet ir užsienio politikos aktualijos, pateikiamos įvairios pramoginio pobūdžio žinios iš viso pasaulio. Lietuvos intelektualams buvo žinoma, jog visame Vakarų pasaulyje sparčiai populiarėja nacionalistiniai judėjimai – 1922 m. Italijoje valdžią perėmė fašistinė vyriausybė, o Vokietijoje, ypač 1925 m., išleidus garsiąją Hitlerio biografiją, nacizmas pradėjo sutraukti vis didesnius būrius gerbėjų, be to, po spalio revoliucijos Rusiją valdė bolševikai, augo marksistinių idėjų populiarumas. Toks europinės politikos kontekstas kėlė nerimą ir žadino ne tik intelektualų, bet ir raštingų gyventojų, kurių 1923 m. surašymo duomenimis buvo daugiau nei du trečdaliai, smalsumą. Galima daryti prielaidą, jog šie reiškiniai nebuvo iki galo apmąstyti ir įsisavinti, kadangi problematika daugiausiai buvo plėtojama publicistiniame diskurse. Nacionalistinės politinės srovės tarpukariu dar buvo pakankamai naujos, o jų pozicija kultūros atžvilgiu neartikuluota. Lietuvos kultūros semiosferoje trūko distancijos, kuri būtų leidusi šiuos reiškinius susisteminti ir įvertinti. Iš dalies į šią problemą atkreipė dėmesį Antanas Smetona pradėdamas 1934 m. balandžio 19 dieną vykusią VDU studentų organizuotą Humanistinės kultūros savaitę sakydamas, jog „gyvename smarkiausio sąjūdžio metu, kada ieškoma naujų formų valstybei tvarkytis. Komunizmas, fašizmas ir rasizmas, autoriteto valdžia, statomi priešais liberalizmui. Tiems, kurie ruošiasi gyvenimo sukūrin, būtinai reikia pažinti visokių politikos doktrinų, teorijų ir kritiškai jos įvertinti“⁴². Šėiniaus tekstas, pasirodęs tais pačiais metais, gali būti laikomas lūžio tašku politiniame ir visuomeniniame diskurse. Transformuodamas tik publicistikai būdingą problematiką į meninio teksto plotnę, autorius įsteigė distanciją, apnuogindamas tuos fašistinės ideologijos aspektus, kurie Lietuviškoje kultūroje buvo nematomi arba matomi nepakankamai. Tuo pat metu šis tekstas demaskavo ne tik nacizmą, bet ir Lietuvos politines nuotaikas bei leido lokalizuoti šiuos politinius reiškinius tiek lietuviškos, tiek vakarietiškos kultūros kontekste.

Pristatysime publicistinį kontekstą, kuriame satyra pasirodė. Maždaug nuo 1930 m. spaudoje pradėta vis daugiau dėmesio skirti užsienio politikos analizėms. Periodikoje formavosi dvi aiškios mąstymo linkmės. Viena vertus, siekta ideologijas apmąstyti teoriškai, keliant klausimą ne tik kaip funkcionuoja politinės sistemos, bet ir kokiomis filosofinės nuostatomis jos grįstos – tai daugiausiai darė intelektualams skirti mėnraščiai *Vairas*, *Naujoji Romuva*. Kita vertus, pragmatiniu požiūriu, buvo ypatingai svarbu numatyti kaip šie reiškiniai paveiks Lietuvos produkcijos eksportą, verslo

---

⁴¹ Tačiau, kadangi šiuos leidinius dažniausiai leisdavo privatūs asmenys, jie išnykdavo taip greit, kaip ir atsirasdavo. Pavyzdžiui, 1928 m. pasirodžiusio dienraščio *Banga*, kuriame buvo spausdinami įvairios kelionių apžvalgos bei Lietuvos ir užsienio naujienos, pasirodė vos 21 numeris. Kiek didesnę atsvarą politiškai angažuotoms laikraščiams sudarė specializuoti periodikos leidiniai, kurie dalinai buvo finansuojami iš valstybės biudžeto.

⁴² „Tautos Vado paskaita (A. Smetona) Tautiškas ir valstybiškas auklėjimas“, *Vairas* 1934 gegužė Nr. 5.

plėtrą. Pastarosios temos daugiausia gvildintos ūkininkams skirtuose laikraščiuose, tokiuose kaip *Mūsų rytojūs*, *Ūkininko patarėjas* ar *Lietuvos žinios*. Skaitant tiek vienai, tiek kitai paradigmai priklausančius tekstus, nesunku pastebėti, jog juose išsakomos nuomonės nebuvo vienareikšmės. Nepaisant demokratijos suspendavimo Lietuvoje po 1926 m., buvo bandoma suprasti ir apmąstyti pasaulinius įvykius, vengiant jų kategoriško vertinimo.

Tokia nuostata lėmė, jog dalis intelektualų, ypač nepriklausiusių dvasininkijai, nacionalsocialistų nuostatas, kurios prieštaravo krikščioniškajam humanizmui, matė kaip vertybinę alternatyvą, kurią būtų galima integruoti į Lietuvos politikos lauką. Toks požiūris gąsdino nuovokesnius kultūrininkus, matančius, jog nemaža dalis mąstytojų nesuvokia realios nacizmo grėsmės bei negeba pastebėti pačioje ideologijoje egzistuojančių argumentacijos klaidų, kurios, nors ir dangstomos apeliavimu į daugumą, iš tikrųjų griovė šią ideologinę sistemą. Jei atsirasdavo mąstytojų, kurie bandydavo šį vidinį prieštarumą demaskuoti⁴³, jų idėjos bendrame kontekste pasirodydavo gana radiklios bei galimai palankios kitam politinio spektro galui priklausančiai ideologijai. Panašų atvejį yra nagrinėjęs Kęstutis Skrupskelis, tyrinėdamas 1936 metais pasirodžiusią katalikų intelektualų deklaraciją „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, jis bando parodyti skirtį tarp tekste išsakytų idėjų ir to, kaip jos buvo suprastos. Mokslininkas įsitikinęs, jog pagrindinė priežastis, kodėl šiame dokumente išsakytos mintys galėjo pasirodyti fašistinės, buvo susiję su tuometine politine situacija – tiek fašistai, tiek nacistai, tiek jaunieji katalikai manė, jog krizę sukėlė liberalioji demokratija, kuri „dėl socialinės demokratijos trūkumo leido atsirasti didžiulei varguomenei, kuri stokojo būtiniausių priemonių politinės demokratijos teikiamomis laisvėmis pasinaudoti“⁴⁴. Visgi pirmieji du siekė demokratines laisves apriboti, tuo tarpu, katalikai tokiam veiksmui nepritarė, priešingai, norėjo jas išplėsti. Jie reikalavo sušaukti Seimą ir paskelbti naujus rinkimus, apriboti valdžioje esančių asmenų galimybes teikti protekcijas ir paskyrimus sau palankiems asmenims⁴⁵. Skrupskelis taip pat užsimena, jog ši deklaracija gali būti suvokiama kaip dokumentas, kuriuo jaunieji intelektualai išreiškia nepasitenkinimą valdžioje esančia vyresniąja karta. Tai tampa svarbu šį tekstą apmąstant panašių judėjimų, prasidėjusių visoje Europoje,

---

⁴³ Šį paradoksą pastebėjo ir profesorius Izidorius Tamošaitis teigdamas, jog „tautiškumas nėra nei kosmopolitizmas nei šovinizmas. Kosmopolitizmas visiškai neigia tautiškumą. Tautiškumas nuo šovinizmo skiriasi tuo, kad šovinizmas visas vertybes tepripažįsta vien tik savo tautai ir jokių vertybių nepripažįsta jokiai kitai tautai. Vadinasi, šovinistai, pripažindami vien tik savo tautai absoliutaus vertybių pobūdžio, lyg visiškai paneigia kitas tautas. Bet, paneigdami kitas tautas, šovinistai, tiesą sakant, paneigia ir patys save“. Izidorius Tamošaitis, „Ideologiniai pagrindai“, *Vairas*, Nr. 3, 1934, p. 303.

⁴⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 4, 1999, p. 224.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 217–218.

kontekste⁴⁶. Mokslininkas subtiliai parodo, jog paralelės su Hitlerio jaunimu, be įdėmesnio žvilgsnio į bendrąjį Vakarų sociopolitinį kontekstą, trukdo tinkamai suprasti ir įvertinti to meto politinius reiškinius.

Istorinių reiškinių supratimas visuomet presuponuoja dvi vienalaikes perspektyvas: viena vertus, žiūrima į šiuos reiškinius lokaliai, kitą vertus, jie apmąstomi ir globaliau, todėl jų pozicija niekada nėra iki galo apibrėžta ir stabili. Tai bendroji supratimo sąlyga, nepriklausanti nei vien nuo teksto, nei vien nuo skaitytojo. Šiame darbe daroma prielaida, jog Šeinaus satyra pasirodo, kaip bandymas demaskuoti nacionalsocializmo ideologines nuostatas, tekste apnuoginant jų veikimo principus. Tekstas veikia kaip pasakymas, leidžiantis pamatyti politinę situaciją, įsteigiant tam tikrą distanciją sakymo situacijos atžvilgiu. Iš vienos pusės, satyroje aiškiai kritikuojama nacionalistinė ideologija ir jos pamatinės filosofinės idėjos, iš kitos – satyroje išsakoma lokali kritika, nukreipta į tarpukario diskursą, kurį formavo įvairioms politinėms partijoms priklausantys intelektualai⁴⁷. Tokia nuostata atitinka su šio darbo struktūrą.

Tarpukariu į Lietuvos kultūrinį diskursą buvo bandoma integruoti porą pagrindinių nacionalsocializmo idėjų, jas verta aptarti detaliau. Lietuvos intelektualai buvo gerai susipažinę su *Mein Kampf* turiniu bei Hitlerio partijos programa, tad žinojo, kokiais argumentais buvo įrodinėjamas arijų rasės pranašumas. Tiek Valentinas Gustainis⁴⁸, tiek Šeinius⁴⁹ atkreipė dėmesį, jog tokia idėja Vokietijoje nebuvo nauja, todėl galėjo greitai prigyti ir išpopuliarėti. XX a. pirmojoje pusėje pradėta suvokti, jog vien kalbinės apibrėžties neužtenka – Lietuvoje gyveno ir lietuviškai kalbėjo nemažai skirtingoms etninėms grupėms save priskiriančių žmonių. Nebeužteko pasakyti, kas sudaro tautą, norint išlaikyti tautinę tapatybę, reikėjo ją nuolatos formuoti ir atnaujinti. Tapo svarbi kultūrinės autonomijos idėja, kurią plačiau tyrinėjo istorikas Dangiras Mačiulis. Analizuodamas tarpukariu kilusią diskusiją apie tai, kokios mokyklos (sekuliaros, privačios ar

---

⁴⁶ *Ibid.*, p. 217.

⁴⁷ Tačiau tik jais neapsiribojanti. Panaši abejonė ir tam tikras naivumas buvo būdingi ir kitų šalių intelektualas, pradedant Lenkija, baigiant Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Tikėtina, jog būtent pasaulinis nacizmo grėsmių nuvertinimas, kuris pasiekdavo ir Lietuvos intelektualus, skatino Šeinių perrašyti kūrinių švedų kalba, taip išplečiant galimų skaitytojų lauką.

⁴⁸ „Wilhelmas II buvo galingiausias monarchas pasaulyje, nemėgo nei žydų, nei socialistų, bet tokių priemonių prieš juos, kokių dabar griebėsi Hitleris, jis tada visai nedrįso imtis. Taip pat ir vokiečių užsienio politikos klausimais drąsios Wilhelmo II kalbos, palyginus jas su Hitlerio kalbomis, yra tik visai išblukęs šešėlis“. Valentinas Gustainis, „Hitlerio užsienio politika“, *Vairas*, 1933 Nr. 4, p. 426.

⁴⁹ „Tautos dvasią neretai paveikia kaimynų blogesnės ar geresnės ypatybės, ypatingai kai jos reiškiasi „aukštesnės kultūros“ vardu, ją dar daugiau ar giliau veikia savo krašto stiprūs ir pajėgios dvasios asmenys. Ar mažai yra prisidėjęs dabartinės vokiečių dvasios sudarymui *Fridrikas Didisai ir geležinis Bismarkas?*“ Ignas Šeinius, „Lietuviškos dvasios beiškant“, *Vairas*, 1932 gruodžio Nr. 12, p. 303.

konfesinės) turėtų būti steigiamos, kokiomis lėšomis finansuojamos, ir, žinoma, kokią vertybinę sistemą jos turėtų ugdyti, jis atkreipia dėmesį, jog pirmiausia tai buvo ginčas dėl to, kam priklauso vaikas. Socialdemokratai manė, jog šis esąs valstybės, tuo tarpu, krikščionys demokratai teigė, kad vaikas pirmiausia Dievo, šios idėjos atsispindėjo ir partijų siūlomose švietimo sistemose⁵⁰. Diskusija pasikeitė valdžią perimus tautininkams, kurie nuo 1927 m. kryptingai dirbo norėdami įvesti privalomą visuotinį pradinį švietimą, pirmiausia naikindami katalikiškas vidurines mokyklas, palankias jų politiniams oponentams, be to, siekdami galiausiai monopolizuoti švietimo sistemą⁵¹. Šis tikslas iš dalies pasiektas 1930–1931 mokslo metų išvakarėse Švietimo ministerijai uždraudus ateitininkų veiklą mokyklose⁵², o nuo 1933 m. tautininkų spaudoje pradėta diskutuoti apie „tautinę mokyklą“⁵³ taip pradėdant rengtis vidurinio mokslo reformai, kuria siekta „ne tik unifikuoti vidurinio mokslo sistemą, bet ir įkūnyti idėją, kad mokykla būsimaį pilietį ugdytų ištikimybės lietuviško nacionalizmo idealams ir lojalumo politiniam režimui dvasia“⁵⁴. Tokia politinė situacija lėmė, jog tapo svarbi nacionalsocializmo aktualizuota rasės ir švietimo kolizija. Lietuvos inteligentai šią jungtį, ypač tautininkams palankioje spaudoje, suprato kaip vieną iš galimų būdų sukurti ir išlaikyti tautą, ugdyti jaunos žmones taip, kad šie, užuot maištaudami, paklustų reikiamai ideologijai. Taigi, lietuviškame diskurse nacių deklaruojamos švietimo idėjos atrodė įdomios ir vertos detalesnio apmąstymo.

Rasės problematika Lietuvoje buvo svarstoma paradoksaliai – drauge su diskusija apie praktinį eugenikos principų panaudojimą, siekiant ekonominio ir kultūrinio tobulėjimo. Tokį požiūrį perteikė žymus etnologas Dr. Jonas Balys, kuris savo straipsnio „Rasė ir tauta“ pirmojoje dalyje aptarė Otto Kretschmer'o antropologinius tyrinėjimus. Balys ir buvo linkęs pritarti idėjai, jog didžiausios kultūrinės vertybės buvo sukurtos ten, kur vienos rasės susimaišė su kitomis rasėmis⁵⁵. Tokios nuostatos laikėsi dauguma, pradėdant kultūrininkais, perėmusiais tuo metu ypač populiarias Ernsto Barther'o, kurio straipsniai dažnai būdavo verčiami į lietuvių kalbą idėjas⁵⁶, baigiat Juozu

---

⁵⁰ Dangiras Mačiulis, „Kultūrinės autonomijos idėja ir katalikiško švietimo sistema tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 35, Vilnius, 2011, p. 79–80.

⁵¹ *Ibid.*, p. 93–96.

⁵² *Ibid.*, p. 103.

⁵³ *Ibid.*, p. 106.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 107.

⁵⁵ Dr. Jonas Balys, „Rasė ir dvasia“, *Vairas*, Nr. 7–8, 1933, p. 331.

⁵⁶ „Naiviausiai ir primityviausiai reikšdamasis, erotikos jausmas beveik visada rodo pasitraukimą į kitą rasę. Jei traukiamasis reiškiasi harmoningai, tai rasių maišymasis, bendrai paėmus, gyvenime rodo pažangos tendencijų. Vienašališkumas rasėj iš viso pablogina veislę, ir bloga veislė lengvai pasidaro neveisinga ir išsigimsta. [...] Bet iš tikrųjų, gražiausios, gera išvaizda ir išraiška geriausiai apdovanotos tautos yra susimaišusių rasių vaisius“. Dr. Ernestas Bartheris, „Žmogaus išvaizda ir išraiška – kaip jo likimas“, *Vairas*, 1931 Nr. 6, p. 188–189.

Purickiu, rasės problemą atskyrusiam nuo tautos problematikos⁵⁷; toks požiūris atitiko kultūrinę Lietuvos situaciją, leido subtiliai įrodinėti, jog Lietuvos daugiakultūriškumas yra teigiamas ir svarbus lietuviybės elementas. Apie eugenikos principus pradėta kalbėti moksliniame diskurse – tarpukaryje pasirodė medicinos straipsnių, pristatančių įvairius šio mokslo tyrimus. Nemažai svarbių tekstų šia tema paskelbė prof. Juozas Blažys⁵⁸, tačiau šio mokslo laimėjimai iškėlė naujas etikos problemas, kurios krikščioniškoje Lietuvoje lėmė, jog eugenikos idėjos buvo pasitelkiamos tik higienos ir sveikos gyvenimo principų sklaidai. Visgi dalis intelektualų nemanė, kad to užtenka, jau minėtas Balys buvo įsitikinęs, kad šie principai galėtų būti taikomi praktiškai, kaip kad straipsnio rašymo metu buvo daroma Vokietijoje⁵⁹. Jam po keleto metų iš dalies pritarė ir tautininkas Gustainis, kuris ragino eugenikos problemomis labiau domėtis ne tik gydytojus, biologus, filosofus, teisininkus, bet ir politikus bei sociologus, tačiau šios idėjos nesulaukė didesnio susidomėjimo⁶⁰. Valdas Pruskus, analizuodamas politinę situaciją Vokietijoje, atkreipia dėmesį, jog 1933 m. priimti eugenikos įstatymai, kuriais, prisidengus siekiu užkirsti kelią paveldimų ligų plitimui, buvo norėta sunaikinti fizinę bei psichinę negalią turinčius ligonius pradedant nuo visuotinės jų sterilizacijos⁶¹. Toks reiškinys nepraslydo pro akis Lietuvos intelektualams, lietuviškoje spaudoje buvo skelbiama⁶², jog toks įstatymas yra priimtas, tačiau gilesnio šios problematikos apmąstymo (be jau aptarto Balio straipsnio) nebuvo.

---

⁵⁷ „Tautos individualumą sudaro dvasiniai komponentai. Fizinis individualumo komponentus turi tikrai rasės. Paskiros tautos jų dažniausiai neturi. Kuo skiriasi, pavyzdžiui, lietuvis nuo latvio, lenko, vokiečio? Nieku, arba beveik nieku. Tautų individualumą sudaro jų dvasinės ypatybės. Užtat tauta gali nustoti savo individualumo, nustoti existere, fiziškai neišnykdamas. Nutautimas tai ir yra tautos individualumo išnykimas, paliekant ją gyvą fiziškai“. Dr. J. Purickis „Lietuvių tautinės ideologijos problemos“, *Vairas*, 1934, Nr. 6, p. 149.

⁵⁸ Algirdas Dembinskas, Valdonė Matonienė, „Profesorius Juozas Blažys – psichiatras, mokslininkas, visuomenės veikėjas“, *Medicina*, Kaunas, 2005, 41(5).

⁵⁹ Jis rašė, jog „žmoniškumo vardan eugenika reikalauja: s t e r i l i z u o t i a i š k i u s p s i c h o p a t u s. Ar galima vadinti humanišku, krikščioniškąja etika ir kitais skambiais vardais tokius reiškinius, kaip milijoninius bepročių namų, ligoninių, kalėjimų, teismų ir t.t. biudžetus, kai jie sudaromi tūkstančių sveikų ir vertingų šeimų merdėjimo sąskaita? Pagaliau ar didelis tėvams džiaugsmas susilaukti pusidiotį ar ir visai idiotišką vaiką?“. Tame pačiame straipsnyje taip pat teigė, jog „nesąmonė, jei naciai uždraustų šiaurinės rasės vyrams vesti ne šiaurinės rasės moteris ar atvirkščiai, kas kita protingas sterilizacijos įstatymas. Dabar mes turėsime progos stebėti įvykių eigą Vokietijoje ir iš jos pasimokyti. Mūsų krašte šiam reikalui veik nieko nepadaryta“. Dr. Jonas Balys, „Rasė ir dvasia (tęsinys)“, *Vairas*, Nr. 9, 1933, p. 51–52.

⁶⁰ Valdas Pruskus, „Intelektualų katalikų požiūris į rasių teoriją ir valstybę tarpukario Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 30, Vilnius 2007, p. 133.

⁶¹ *Ibid.*, p. 133.

⁶² „Vokietijoje su Naujais Metais įsigalios sterilizacijos įstatymas, kuris palies 400 000 vokiečių. Vokietijoje bus įsteigta 1700 specialių „paveldėtinės sveikatos teismų“. Jei tie teismai nuteis kurį iš tų 400 000 sterilizuoti – tai jis ir bus

Galima sutikti su semiotike Jurga Katkuvienė teigiančia, jog Šeinius satyra buvo vienas iš pirmųjų darbų ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje, kritikuojančių praktinį rasistinių idėjų taikymą⁶³, visgi norėdusi atkreipti dėmesį į jos straipsnio anachronizmą – mokslininkė teigia, jog rasizmo įstatymai Vokietijoje buvo priimti tik 1935 metais, t.y. jau išleidus Šeinius satyrą⁶⁴. Iš tiesų gi jie priimti netrukus po to, kai Hitlerio partija laimėjo rinkimus – 1933 m. Šis nedidelis neatitikimas simptomiškas kuriant tariamo Šeinius novatoriškumo pasakojimą. Tai susiję su bandymu „ištraukti“ tekstą iš jo konteksto, tačiau ne visi tekstai (šiuo atveju ir Šeinius kaip kultūrinis tekstas) gali išverti tokią redukciją be didelių reikšminių nuostolių. Tai gana stipriai keičia literatūrologinę interpretaciją – dėl, atrodytų, nedidelio istorinės tikrovės poslinkio keičiasi centrinių ir periferinių teksto verčių sistemų santykis, tampa nepastebimi teksto struktūroje atsiveriantys įtrūkiai, kurių suvokimui reikalingas istorinio konteksto išmanymas. Tai transformuoja ne tik Šeinius satyrą, bet ir kultūrinio lauko, kuriai ji priklauso, supratimą. Kultūroje nuolatos vykstanti įvairių elementų recepcija pradeda įtraukti klaidingas prielaidas. Įtvirtinamas Šeinius-genijaus mitas, numanant, jog dėl ypatingos rašytojo biografijos, kuomet jis priklausė kelioms kultūrinėms semiosferoms, autorius geba pastebėti tai, kas tarpukario Lietuvos diskurse neegzistavo. Toks teiginys pasirodo teisingas tik iš dalies, nors, remiantis įvairių šaltinių duomenimis, galima numanyti, jog Šeinius gerai suprato kultūrinę ir politinę situaciją, tačiau tam, kad satyra funkcionuotų ir atsirastų juoko efektas, reikėjo, kad šios vertės egzistuotų toje kultūrinėje terpėje, kurios dalimi buvo pats tekstas. Atlikus satyrą kultūrinio konteksto rekonstrukciją tampa akivaizdu, jog dauguma inteligentų buvo susipažinę su rasizmo idėjomis, į jų sklaidą reagavo, kai kada net sankcijomis ir boikotais⁶⁵.

Visi nacionalistiniai judėjimai siekė sujungti švietimą ir propagandą, į tai atkreipė dėmesį ir įvykių amžininkas pedagogas Isaacas Leonas Kandelis. Toks metodas nebuvo naujas – jis sėkmingai taikytas nuo Platono *Valstybės* laikų⁶⁶. Iškilus naujoms politinėms ideologijoms reikėjo iš naujo apmąstyti, kokios švietimo sistemos reikėtų, norint ugdyti pilietišką jaunąją kartą. Atlikta tautininkų žurnalo analizė atskleidžia, jog iki 1933 metų valdančiąją partiją palaikantys

---

sterilizuotas nors turės teisę apeliuoti [...]“. „Sterilizacijos kandidatų Vokietijoje 400 000“, *Lietuvos žinios*, 1933 rugsėjo 19, Nr. 290.

⁶³ Jurgita Katkuvienė, *op. cit.*, p. 85.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 85.

⁶⁵ „Kauno vokiečių gimnazijoje iki šiol mokėsi apie 580 mokinių, kurių daugiausia žydų tautybės. Šiomet boikoto sumetimais visi mokiniai žydai – iš viso apie 300 su viršum – iš gimnazijos išstojo. Tuo būdu gimnazijai suduotas skaudus medžiaginis smūgis, nes mokėdavę virš 800 litų kiekvienas“. „Iš vokiečių gimnazijos išėjo visi žydai“, *Ūkininko patarėjas*, 1933 rugsėjo 7, Nr. 30.

⁶⁶ Norėdusi atkreipti dėmesį į subtilią autoriaus ironiją – nacistai buvo įsitikinę, jog nebuvo geresnės tautos už vokiečius nuo pat senovės graikų laikų. Isaac Leon Kandel, „Education in Nazi Germany“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 182, Education for Social Control (Nov., 1935), p. 153.

mokslininkai ir publicistai į nacių siūlomas švietimo nuostatas žiūrėjo gana palankiai. Tačiau tik iš pirmo žvilgsnio atrodė, jog nacizmas siekia ugdyti jaunų žmonių patriotiškumą supažindinant juos su didinga Vokiečių tautos istorija bei mokslo laimėjimais. Po nekaltu fasadu ši ideologija slėpė daug pavojingesnes nuostatas. Kandelis atkreipia dėmesį, jog švietimo samprata buvo glaudžiai susijusi su rasės grynumo idėja – arijiškumas apėmė daugiau nei vien fizinius ir genealoginius duomenis, tai buvo ir dvasios imperatyvas⁶⁷. Lietuvoje bandyta ne tik apmąstyti, kas yra vokiečių tautos dvasia, iš kur ji kilusi, bet ir rasti atsakymą į klausimą, kas sudaro lietuvių tautos dvasią⁶⁸. Į šias paieškas įsitraukė ir Šeinius⁶⁹, kuris šias idėjas išplėtojo satyroje. Atsakius į klausimą, kas sudaro tautos dvasią, neišvengiamai buvo pradėta kalbėti apie tai, kaip ją ugdyti.

Nacionalsocialistų siūlomoje švietimo sistemoje ypač svarbūs skirtingų kartų santykiai. Daugelis tyrėjų, tarp jų ir Danielis Hornas, pastebi, jog politinė situacija Vokietijoje išskilo kaip konfliktas tarp jaunosios kartos, ypač Hilterio jaunimo organizacijos, kurie siekė pakeisti santvarką ir įsteigti naują vertybių sistemą ir senosios kartos, kuri stengėsi išlaikyti tradicines vertybines nuostatas⁷⁰. Šis kartų supriešinimas panaikino galimybę konfliktą spręsti konstruktyviai. Išsilavinę žmonės, pirmiausia mokytojai ir dėstytojai, prarado autoritetą prieš mokinius, jų nuomonės neberekėjo klausyti, kadangi vien tai, jog pastarieji priklausė kitai kartai, presuponavo jų minčių klaidingumą. Negana to, pats Hitleris sistemingai menkino mokytojo profesijos prestižą teigdamas, jog toks darbas tinka tik nekompetentiems asmenims ir moterims⁷¹. Šis pasikeitimas leido nacionalsocialistams nesunkiai manipuluoti jaunais žmonėmis, jų lūkesčiais ir sudarė palankią terpę reorganizuoti švietimo sistemą. Kandelis pažymi, kad pertvarka leido naciams užtikrintai įveikti tai, ką patys naciai laikė marksizmo, liberalizmo ir demokratijos vėžiu, be to, sukurti tokią švietimo sistemą, kuri individo laisvę visiškai subordinuotų valstybės ir valdančiosios partijos interesams⁷². Kartu su žodžio laisvės suvaržymu ir darbu, kurį atliko Geobbelso vadovaujama Propagandos ministerija, buvo auginama kritinio mąstymo stokojanti jaunoji karta, pasiruošusi padaryti visa, ką jiems įsakys neklystantis lyderis. Lietuvos intelektualai tai gana neblogai suprato⁷³.

---

⁶⁷ *Ibid.*, p. 159.

⁶⁸ Bene įtakingiausią nuomonę lietuviškosios dvasios paieškose išsakė filosofas Sauliaus Šalkauskis. Jis teigė, jog lietuvių tautos tikslas esą yra sujungti Rytų ir Vakarų civilizacijas. Tokia lietuviškumo samprata galima išgirsti iki šiol.

⁶⁹ Šeinius (1932), *op. cit.*, p. 302–309.

⁷⁰ Daniel Horn, “The Hitler Youth and Educational Decline in the Third Reich”, *History of Education Quarterly*, Vol. 16, No. 4 (Winter, 1976), p. 425.

⁷¹ *Ibid.*, p. 426.

⁷² Isaac Leon Kandel, *op. cit.*, p. 158.

⁷³ „Nacionalsocialistiškoji mokykla turės išauklėti tokią vokiečių tautos jaunąją kartą, kuri turės sudaryti socialinės nacionalsocialistiškosios valstybės nepajudinamą pagrindą. Ta jaunoji karta turės būti ne tik nacionalsocialistiškųjų

Iš pirmo žvilgsnio politinė situacija Lietuvoje buvo kitokia – jaunoje valstybėje buvo siekta sudaryti sąlygas jaunų žmonių saviraiškai, ugdyti vienai ar kitai politinei srovei prijaučiančius inteligentus. Užuoat bandžius supriešinti kartas, buvo bandoma jaunos žmones įtraukti į kultūrinę veiklą, kurioje šie dirbtų kartu su vyresniaisiais ir iš jų mokytųsi, ėjo nemažai jaunimui skirtų leidinių, daugelis žurnalų turėjo skiltį ar leido jiems skirtus priedus. Visgi, bandant kontroliuoti švietimo sistemą, Smetonos režimas gana aiškiai deklaravo, kokios politinės pažiūros yra teisingos ir priimtinos.

Paskutinis aspektas, į kurį norėtusi atkreipti dėmesį prieš pradėdant satyrinio teksto analizę, – spaudos cenzūra tarpukario Lietuvoje. Šis, dar gana mažai tyrinėtas aspektas, pasirodo svarbus siekiant geriau suprasti politinį kontekstą, galėjusį nulemti satyros išraiškos plotmės organizacijos principus. Arida Riaubienė teigia, jog „autokratinė valstybės sankloda nulėmė, kad nuomonių, raiškos, spaudos laisvė, deklaruota tarpukario Lietuvos įstatymuose, negalėjo būti iki galo įgyvendinta“, be to, ji pabrėžia, jog nors cenzūros terminas nebuvo vartojamas įstatymuose ir teisės aktuose, tačiau buvo apibrėžiami spaudos priežiūros ir kontrolės mechanizmai⁷⁴. Mokslininkė teigia, jog 1919 m. ir 1935 m. buvo išleisti Spaudos įstatymai, kuriais numatyta, jog kiekviena spaustuvė, prieš išleisdama spaudinį, turėjo pateikti nustatytą spaudinių egzempliorių skaičių apskrities viršininkui bei gauti jo patvirtinimą, kad leidinys tinkamas⁷⁵. Draudžiamų temų sąrašas buvo gana platus, visgi, ryškiausiai, galiojant karo cenzūrai (1919–1933) buvo draudžiama kritikuoti valdžią, valstybės vadovus. Riaubienė pateikia duomenis, kad nepaklusę draudimui galėjo būti baudžiami ne tik pinigine 5 tūkst. Litų bauda, bet ir kalėjimu⁷⁶. Taigi, galima numatyti, jog politinė situacija satyros rašymo laikotarpiu buvo įtempta. Dar daugiau – kūrėjo laisvė kurti taip, kaip norisi, negalėjo būti visiškai realizuota. Tai apsunkino satyrinio teksto rašymą, net užimant gana aukštas valstybines pareigas, reikėjo atsižvelgti į cenzūros reikalavimus ir užmaskuoti valdantiesiems skirtą kritiką.

---

idealų nešėja, bet kartu ir jų tolimesnė kūrėja ir gilintoja“. A.N., „Nacionalistiškoji mokykla“, *Vairas*, 1933 birželis Nr. 6, p., 214.

⁷⁴ Arida Riaubienė, „Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje“, *Knygotyra* Nr. 44, 2005, p. 103.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 104–105.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 108.

3. Satyros analizė

Šešiaus satyroje istorinės vertės yra ambivalentiškos. Tai reiškia, jog tekste išryškėja keli istorinės kritikos lygmenys – lokali, nukreipta į tarpukario Lietuvos diskursą ir globali – kritikuojanti nacistinę ideologiją. Šiame darbe globalia kritika vadinami tie elementai, kurie iš vienos kultūrinės terpės patenka į kitą, tačiau antrosios sistemos požiūriu dar nėra įgiję stabilios semantinio valentingumo struktūros. Jie gali būti atpažįstami kaip Kultūrinio Kito įsiterpimas. Tokių elementų veikimas nenuspėjamas, jie apmąstomi tik iš semiosferos, į kurią patenka, perspektyvos. Norint juos identifikuoti, reikia ieškoti atsirandančio skirtumo tarp lokalių ir globalių verčių, jų konfrontacijos vietoje pasirodančio sistemos netolydumo. Todėl analizėje daroma prielaida, jog satyroje kritikuojamas ne visas nacizmo diskursas, o tie jo aspektai, kurie geba prasiskverbti per lietuviškosios semiosferos ribą. Tokia kritikos dialektika sugražina prie buvimo ir atrodymo problematikos. Nors atrodo, jog tekstas yra nacionalsocialistinės ideologijos kritika, tačiau tuo pačiu metu aiškiai kritikuojamas tarpukario Lietuvos diskursas⁷⁷.

3.1. Nuo publicistikos prie satyros: tautos dvasios problematika

Dažnai semiotikoje vengiama kalbėti apie autoriaus intencijas, tačiau jos gali „išsprūsti“ ir pasirodyti per dviejų to paties autoriaus tekstų kuriamus intertekstinius ryšius. Šiame darbe analizuojama satyra susijusi su Šešiaus publicistiniu tekstu „Lietuviškos dvasios beieškant“ (1932); šių tekstų ryšį yra aptarusi Katkuvienė⁷⁸. Straipsnyje Šeinius atkreipia dėmesį, jog apibrėžti lietuviškumą iš sistemos vidaus yra sudėtinga; nors pavienių asmenybių elgesyje galima nurodyti lietuviybės bruožus, tačiau neišsina to suabsoliutinti ir laikyti visos tautos savybe⁷⁹. Todėl rašytojas bando tyrinėti tai, kas sudaro kitų tautų dvasią, atkreipdamas dėmesį į ypatybes, kurios būdamos opoziciškos Lietuvos kultūrai negatyviai parodo, kas pastarajai būdinga. Proleptiškai numanoma, jog norint suprasti save, savo tautinį identitetą, reikalinga distancija, kuri leistų tai matyti taip, tarsi būtų žiūrima iš šalies. Galima teigti, jog satyrinis tekstas sudaro galimybę atsirasti distancijai, atskleidžiant tuos kultūros elementus, kurie kitu būdu nepastebimi. Publicistiniame tekste Šeinius taip pat atkreipia dėmesį, jog „tautos dvasią neretai paveikia kaimynų blogesnės ar geresnės

---

⁷⁷ Panašios išvados yra priėjusi ir Žekaitė. Literatūrologė teigia, jog „kalbėdama apie antirasizmus ir antinacionalizmus, kritika nė neįtarė, kad Šeinius pavaizdavo ne vokiškas, o savas, lietuviškas aktualijas: politiką po 1929 m., kada Lietuvių tautininkų sąjunga suskilo į voldemarininkus ir smetoninkus“. Janina Žekaitė (2002), *op. cit.*, p. 114.

⁷⁸ Jurgita Katkuvienė, *op. cit.*, p. 80–83.

⁷⁹ Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 302.

ypatybės, ypatingai, jei jos reiškiasi *aukštesnės kultūros vardu*⁸⁰. Tai semiotinė išvada, rašytojas supranta, jog kultūra dinamiška sistema, kurią nuolatos veikia kitos kultūros, visgi, tuo pat metu, jis įsitikinęs, jog egzistuoja kultūrinė tapatybė, kurią galima rekonstruoti. Iš dalies toks mąstymas atspindi švietėjiškas Šeinius nuostatas. Jam, kaip ir daugeliui to meto intelektualų, atrodė, kad tikrojo lietuviškumo (at)statymas susijęs su ugdymo programomis, kurioms turėtų būti skiriamas didesnis dėmesys, tačiau ar šios idėjos sutapo su tautininkų – be atskiro tyrimo pasakyti sudėtinga⁸¹.

Šiame trumpame publicistiniame tekste Šeinius bando aprašyti, kas sudaro rusiškumo, angliškumo ar prancūziškumo esmę. Panaši analitika, tik kitu kalbos registru, užrašoma pirmame satyros skyriuje. Į šį teksto segmentą galima pažvelgti ir iš žanrinės perspektyvos. Nors kritikos idėja išlieka veik nepakitusi, patalpinus ekvivalenčius segmentus skirtingiems žanrams priklausančiuose tekstuose, dėl konteksto ir skaitymo konvencijų pokyčio, pasiekiamas visiškai skirtingas reikšminis efektas. Turint galvoje, kad Šeinius dažnai perrašydavo savo kūrinis, tokį perkėlimą galima vertinti ne tik kaip autoironiją, bet net ir prisipažinimą, jog publicistika yra rašoma „iš reikalo“. Tiek satyroje, tiek publicistiniame tekste atsiranda dialektika tarp individo ir tautos sampratos. Abejuose tekstuose užsimenama, jog kultūros apibendrinimas paremtas klišėmis ir stereotipais. Publicistiniame tekste pateikiamas negailestingas lietuviškos dvasios apibendrinimas: lietuvis džiaugiasi, kai dega kaimyno namas, yra bailus ir lankstosi ponams, kurių nekenčia, be to, yra labai kerštingas. Satyroje tokį stereotipinį elgsenos modelį tarsi patvirtina vienintelis lietuvis Petras Inketonis. Todėl įdomu į šį veikėją pažvelgti įtraukiant publicistikoje atsirandančias lietuviškumo reikšmes.

Literatūrologinių tyrimų lauke nėra vieningo sutarimo, ar Inketonio veikimas atitinka keršto programą. Žėkaitė⁸² ir Žmuida⁸³ linkę manyti, jog Petras atpažįsta Siegfriedą ir jam keršija už tai, kad šis iš „1916 m. vieną dieną šaltą rudenį jį taip baisiai išniekino ir sužalojo“⁸⁴, tuo tarpu kiti, pavyzdžiui Katkuvienė⁸⁵, taip pat šio darbo autorė, mano, jog tokios versijos tekstas nepatvirtina,

---

⁸⁰ *Ibid.*, p. 303.

⁸¹ „Šeinius 1933–1934 metais dirbo tautininkų oficiozo *Lietuvos aidas* redaktoriumi. Visgi sunku pasakyti kokių paskatų skatinamas jis užėmė šias pareigas. Žėkaitė užsimenta apie sudėtingą Šeinius finansinę padėtį, tai galėtų paaiškinti faktą, kad prisidengęs įvairiais slapyvardžiais Šeinius ir toliau kritikavo tautininkus, ypač Smetoną“. Janina Žėkaitė *op. cit.*, p. 162–167.

⁸² „Būsimoji medicinos žvaigždė ar neapsižiūrėjo, ar keršijo už praeitį? Realesnis, atrodo, antrasis variantas: autorius sugalvojo būdą, kaip antinacistiniame romane atsikeršyti ir kaizeriniam okupantui. Esą niekas gyvenime be pėdsako nedigsta“. Janina Žėkaitė (1999), *op. cit.*, p. 324.

⁸³ „Šeinius romano medikai, tarp kuriu ir lietuvis Petras Inketonis, nors ir vykdęs slaptą keršto planą, Siegfriedo išvaizda ir veikla gali didžiutis“. Eugenijus Žmuida, *op. cit.*, p. 51.

⁸⁴ Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 88.

⁸⁵ Jurgita Katkuvienė, *op.cit.*, p. 85.

maža to, užbėga tokiai interpretacijai už akių⁸⁶. Judviejų susitikimą galima pavadinti likimo ironija, nulemtą susiklosčiusių aplinkybių, atsidūrę kitoje šalyje jie vienas kito neatpažįsta. Norint parodyti tai, koks reikšmingas šis Inketonio nežinojimas, galima įtraukti dar vieną tekstą – švediškąją versiją. Pastarajame variante pats autorius, atsižvelgdamas į kritiką, daug ką taisė, tiesa, pirmoji dalis skiriasi nedaug. Lygindami tekstus pastebime, jog švediškame variante atsiranda naujas elementas, kuris dar labiau parodo atpažinimo negalimumą – Inketonis atsimena, kad „skriaudėjas kairiojoj veido pusėje turėjo daug randų“, tačiau tokių randų turėjo daugybė vokiečių. Šeinius turi galvoje studentiškosios dvikovos randus, gautus fechtavimosi varžybose, kurie to meto Vokietijoje buvo laikomi išsilavinimo ir kilmės ženklu. Šis motyvas yra ir pirmoje romano versijoje, tačiau pasirodo kiek ankstėliau ir atskirai nuo Inketonio pasakojimo⁸⁷.

Teksto fragmentas ir vėlesnė jo transformacija įdomūs, nes įsteigia papildomą opoziciją, realizuojamą Siegfriedo ir Petro santykiuose. Užuo kalbėjus vien apie skirtį tarp individo ir tautos, įsteigiamas priešingumo santykis tarp išsilavinusio, galią turinčio ir bejėgio. Tai abstraktesnė skirtis. Priešprieša, sukuria grotesko efektą, atsirandantį tuomet, kai jėgos santykis apverčiamas. Iš silpno vaiko Petras virsta gydytoju, o Siegfriedas paverčiamas vaiku⁸⁸, visiškai priklausančiu nuo daktaro malonės. Tai veidrodinis tos pačios situacijos atspindys. Individo ir tautos santykis šioje situacijoje pasirodo antrinis, svarbesnė tampa individuali moralė, nepriklausanti nuo tautybės. Tai, kad nei vienas neatsimena kito, juos suvienodina, aktualizuoja asmeninio apsisprendimo reikšmę. Jei Petras žinotų, kas priešais jį, teksto reikšminė struktūra prarastų savo daugiaprasmiškumą, pranyktų filosofinis šių santykių matmuo.

Įdėmiau pažvelgus į tekstus, matyti, jog kalbėdamas apie tautos dvasią Šeinius kritikuoja hegeliškoje filosofijoje numanomą individo ir tautos santykį, be to, jam nepriimtina idėja, jog vienos taūtos konkrečiu istorijos momentu, yra viršesnės už kitas. Satyros kontekste, pakeitus šios traktuotės mastelį, tokia samprata atsiskleidžia kaip rasistinė. Filosofas Richardas Kroneris, analizuodamas tautos ir individo santykį Hegelio filosofijoje, atkreipia dėmesį į tai, kas užkliūna ir Šeiniui – politinė Hegelio teorija reikalauja visiško sutarimo tarp individo valios ir universalios tautos valios, filosofas netiki vieno žmogaus valdžia, todėl jo sampratoje idealus valdovas labiau

---

⁸⁶ „Petras Inketonis daug kartų norėjo susitikti tą vokiečių, nežinojo ką darytų jį sutikęs, bet sau sakė, kad sau brangiai apmokėtų tokį susitikimą. Jau kelintą dieną jį dovanai turi, tik nieko nejaučia, kad tas žmogus čia pat, greta jo, kad jį savo rankoje laiko“. Ignas Šeinius, *op. cit.*, p. 90.

⁸⁷ „Tiesa, jis dalyvavo dvejetą kartų turnyruose. Bet tik po to, kai insitikino, kad gyvybei nepavojinga. Mensūros garbę norėjo turėti ir jis, bet gauti ją kirurginiu būdu pigu jam atrodė“. *Ibid.*, p. 55.

⁸⁸ Prieš Petras Inketonis pakelia jį ir veda in spintą. Atidaro, visą eilę žaisliukų aikštėn iškelia. Siegfried Immerselbės akys nušvinta, jis tuojau pradeda žarstyti žaisliukus. Suradęs tarp meškiukų, bezdzionių mėlyna Steifo katę ištraukia ją ir švelniai prispaudžia po pažastimi. Nieko daugiau nenori“. *Ibid.*, p. 112.

atitiktų Anglijos karalių nei diktatorių⁸⁹, taigi numatoma, kad yra kažkoks asmuo, per kurį pasireiškia ši „tautos valia“. Tai tam tikras paradoksas – praktinis Hegelio filosofijos taikymas, prasidėjęs kaip demokratija, netrunka pavirsti autokratišku valdymu. Žinodamas, jog Hitleris į valdžią ateina demokratiniu keliu, Šeinius kritikuoja ne filosofinę sistemą, o praktinį tokių idėjų taikymą.

Tautininkų spaudoje buvo skiriama nemažai dėmesio Hegelio siūlomo individo ir tautos santykio analizei. Būtent šios filosofinės sistemos atgarsiai susiję su švietimo sistemos monopolizacijos idėja, kuri tarsi numano jaunuomenės ugdymą tautos dvasia. Šeinius minėtame savo straipsnyje iš pirmo žvilgsnio palaiko tokią idėją. Tačiau esama ir svarbaus skirtumo – Šeinius lietuvišką tapatybę visuomet apmąsto Vakarų civilizacijos kontekste, todėl į hėgeliškąją filosofiją žiūri atsargiai. Tai reiškia, jog jis atmeta hierarchinę istorijos sampratą, kuri pateisina imperialistinius didžiųjų valstybių norus. Rašytojas įsitikinęs, jog tautų santykius dera apmąstyti organiškai suvokiant kiekvienos tautos išskirtinumą, jį deramai priimant ir įvertinant. Todėl satyroje, priešingai nei publicistikoje, keliamas klausimas, kas yra didesnė vertybė: asmeninės valios subordinacija valstybei ar bergsoniška dinaminė visuomenės struktūra, kurioje, pasak tyrinėtojos Idella'os J. Gallagher, atsiranda privilegijuotų individų, kurių tikslas yra savo pavyzdžiu radikaliai transformuoti žmoniją⁹⁰. Pirmąją poziciją tekste atitinka Siegfriedas⁹¹ iki atjauninimo, kuomet visi jo veiksmai motyvuojami atsidavimu aukštesniam tikslui – nacistinei Vokietijai⁹². Tuo tarpu Petro motyvacija visai kitokia: jis vykdo savo, kaip gydytojo priesaiką padėti ligoniui, tai jo veiksmo įprotis, vaidmens determinantė, todėl jam nesvarbu, kas bus jo pacientas⁹³. Šia prasme vargu, ar Inketonio kerštas galėtų būti vykdomas atliekant gydytojo aktantinį vaidmenį, kuris pasirodo kaip jo tapatybės esmė. Satyroje galiausiai nugalė bergsoniškoji filosofija, tiek Petras, tiek

---

⁸⁹ Richard Kroner, “God, Nation, and Individual in the Philosophy of Hegel”, in *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 2, No. 2 (Dec., 1941), p. 196–197.

⁹⁰ Idella J. Gallagher, *Morality in Evolution. The Moral Philosophy of Henri Bergson*, Springer Science+Business Media Dordrecht, 1970, p. 53.

⁹¹ „Jis, kaip dera vokiečiui, save ir viską pamiršęs, kūrė naują mokslą, ruošė savo tautai platų kelią žerinė, šaukiančion ateitin. Gyveno tik jos balso klausydamas, alsuodavo tik jos kvapą atimančiu intempimu“. Ignas Šeinius (1932), *op. cit.*, p. 25.

⁹² Darbo autorė linkusi pritarti įdomiai ir svarbiai Laurušo minčiai, jog satyroje „išryškėja ištis novatoriškas, didmeistriškas Šeiniū ėjimas – Siegfriedas Immerselbė pats sau yra opozicija, antagonistas“. Juozas Laurušas, „Faustiškios Ignos Šeiniū variacijos“, *Ignas Šeinius: prozininkas, dramaturgas, politikas. Mokslinės konferencijos, įvykusios 1999 kovo 25 dieną, medžiaga*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 42.

⁹³ „Simpatijų vokiečiams Petras Inketonis neturi. Turi asmenišką pamatą jų neturėti, ne tik kaippo lietuvis. Bet čia, šalia šio žinomo rasisto vokiečio jis jaučiasi grynai kaip gydytojas. Jaučia savo pareigą giliai ir pildo ją visiems lygiai, su džiaugsmu ir pasididžiavimu. Pildytų ją net ir savo aršiausiam priešui“. *Ibid.*, p. 88.

Siegfriedas pasirodo kaip individai, gebantys pakeisti žmoniją: Petras sukurdamas metodą, kuris paverčia rasizmo tėvą žydu⁹⁴, o Siegfriedas parašydamas *Pagrindus naujai žmonijai* – veikalą, kurio pamatinėse idėjose galima išvelgti Bergsono filosofinių idėjų parafrazę⁹⁵. Šis filosofinis konfliktas tarp Hegelio ir Bergsono siekėjų tampa viena pagrindinių satyros reikšminių ašių.

Straipsnyje Šeinius žavisi senovės lietuvių įvaizdžiu randamu įvairiuose istorijos šaltiniuose. Juose „dažnai pabrėžiamas lietuvių riteriškumas, taikingumas, darbštumas, rūpestingumas“⁹⁶. Pasak jo, būtent šios savybės ir sudaro lietuviškosios dvasios branduolį, kurį reikėtų atstatyti. Visos išvardintos dorybės atsiranda satyriniame tekste, be to, jo struktūroje pasirodo kaip vieninteliai elementai, kurie nėra deformuojami ir iškreipiami, siekiant sudaryti grotesko efektą. Jų lokalizacija tekste nesudėtinga, visgi, tai nereiškia, kad jie akivaizdūs. Iš pirmo žvilgsnio, riteriškumas siejamas su Siegfriedu, kurio vardas, kaip pastebi beveik visi tyrėjai⁹⁷, sutampa su karžygio iš *Nibelungų giesmės* vardu. Žmuida atkreipia dėmesį, jog iš šio teksto Šeinius pasiskolina herojaus tapatybę ir vardą, o epo didvyrio kova su drakonu atitinka Immerselbės kovą su Trečiuoju Reichu⁹⁸. Visgi, jau buvo užsiminta, jog Petras ir Siegfriedas dažnai veikia kaip antrininkai ir atkartoja vienas kito veiksmus. Vadovaujantis tokia logika, pirmasis į kovą su rasizmo slibinu stoja būtent Petras⁹⁹, kurio išradimas ir sudaro sąlygas vėlesnei ir radikaliau tekste išryškėjančiai Siegfriedo kovai. Todėl Petro veikimo programa nėra susijusi su kerštu, veikia priešingai, atlikdamas eksperimentą, kurio rezultatas netikėtas, jis pasielpia kaip taikdarys, padedantis įveikti rasizmą ir sukurti naują humanistinę antropologiją. Tokią interpretaciją patvirtina ir tekstas: daktaras d'Ortoni juokais pasiūlo nominuoti Petrą Nobelio taikos premijai. Tekste išryškėja ir kitos teigiamos Inketonio

---

⁹⁴ „Aš prašyčiau mūsų direktorių ir pirmininką pasiūlyti Petrą Inketonį dviem Nobelio premijoms: medicinos, dėl didelio fiziologinio klausimo išspendimo, ir taikos... Čia gal reikėtų daugiau žodžių. Padaryti Vokietijos žymiausių rasių ėdiką kitos taikos rasės žmogumi, ar tai nereiškia didžiausią nuopelną taikai?“ *Ibid.*, p. 143.

⁹⁵ „Ir negras ir kinietis yra toke pat žmonės, nuostabūs Dievo, gamtos ir pažangos padarai. Būtų negras vokiečio sąlygomis gyvenęs, kas žino, gal būtų aukščiau pasiekęs. Jis yra giliai žmoniškas, jautrus. Nacionalsocializmo su jo rasizmu tikrai nebūtų sukūręs [...]. Esame tik kaip molekulos dalys, turėtumėm savo elektronų jėgą kūrybingam bendram darbui sunaudoti. Ją suderintai naudodami gal aukštai nuo žemės atkiltumėm, visatos paslaptį ir uždavinį gal geriau suprastumėm“, *Ibid.*, p. 205–206.

⁹⁶ Ignas Šeinius (1932), *op. cit.*, p. 307.

⁹⁷ Tai pastebi Juozas Laurušas, *op. cit.*, 43; Eugenijus Žmuida, *op. cit.*, p. 49; Silvestras Gaižiūnas, *Baltų Faustas ir Europos literatūra: mokslinė studija*, Kaunas: vieš. įstaiga „Knygų naujienos“, 2002, p. 598–560.

⁹⁸ Eugenijus Žmuida, *op. cit.*, p. 49.

⁹⁹ Galbūt neatsitiktinai šiam veikėjui duodamas Biblijinis Petro vardas. Tokią versiją galėtų patvirtinti ir Inketonio pavardės kildinimas iš rusiško žodžio *keras*, reiškiančio laišišinių šeimos žuvį, galbūt taip nurodant į Šv. Petro ikonografiją.

savybės. Jis labai darbštus, „visų geriausias“¹⁰⁰ profesoriaus Gonzano pagalbininkas, be to, jis rūpestingas gydytojas, kuris rūpinasi ne tik fizine, bet ir dvasine pacientų gerove. Taigi Petras Inketonis negali būti laikomas atsitiktiniu, antraeiliumi personažu, kaip buvo nurodoma kai kurių kritikų¹⁰¹, priešingai, satyroje jis pasirodo kaip idealaus lietuviu provaizdis.

Paskutinis aspektas analizuojant publicistinio straipsnio ir romano prasminius santykius – Šeinius kritika lietuviams, pasižyminčiais tautinio pasididžiavimo stoka. Jam labiausiai kliūna, kad lietuviai nevertina to, kas sukurama jų pačių, o „atvirksčiai, kas svetima – sutinkama ir palankiau ir žymiai mažiau kritiškai“¹⁰². Būtent šie aspektai pradeda veikti kaip satyrinio teksto organizacijos principas. Satyroje įvedama buvimo ir atrodymo dialektika sukuria iliuziją, jog romanas parašytas atsiribojant nuo Lietuvos tiek politine, tiek geografine, tiek tautine prasme. Šiame tekste lietuviški elementai atsiranda fragmentiškai ir tarsi atsitiktinai. Darytina prielaida, kad tokiu būdu išraiškos plotmėje kuriamas juoko efektas siekiant pasijuokti iš Lietuvos inteligentų, kurie norėdami ugdyti „lietuvišką dvasią“ daug labiau vertina tai, kas jai prieštarauja, nepastebėdami, kad satyrinio romano šerdis daug arčiau namų, nei pastariesiems atrodo.

3.2. Smetonos režimo kritika

Į lokalią situaciją nukreiptas satyros kritikos lygmuo tekste pasirodo subtiliau, nei tiesioginė nacizmo kritika, todėl nenuostabu, jog sugebėjo pro akis praspūsti daugeliui recenzentų¹⁰³. Ezopinę kūrinio kalbą nulemti galėjo tuometinė politinė situacija ir galiojęs spaudos cenzas. Nepaisant to, satyros struktūroje egzistuoja nemažai elementų, leidžiančių skaityti tekstą kaip Smetonos autoritarinio režimo kritiką. Tokia idėja literatūrologinių tyrimų lauke nėra visiškai nauja. Žėkaitė bene pirmoji darė prielaidą, jog naratyvinė satyros struktūra keliuose segmentuose sutampa su rašytojo biografijos faktais. Mokslininkė buvo įsitikinusi, jog romane atsispindi Šeinius ir Voldemaro konfliktas, kai pastarasis, būdamas ministru, panaikino Lietuvos atstovybę Švedijoje

---

¹⁰⁰ Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 79.

¹⁰¹ „Lietuvis Inketonis ir truputis Lietuvių didžiojo karo metu romaną įspausa aiškiai dirbtinai, kaip tat aiškina E. Radzikauskas. Liūdnas toks patriotizmas...“. J.r. [Kostas Korsakas], „Pretenzijos į internacionalumą“, *Kultūra*, Nr. 12, 1934, p. 701.

¹⁰² Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 305.

¹⁰³ Pavyzdžiui Šimkus rašė, jog „Šeinius šiaip jau didelis lietuviško tautiškumo propaguotojas, šį sykį visiškai nususuko internacionalinę temon, tautiškumui atiduodamas nedidelę duoklę, nelabai vykusiai pakrikštydamas italo prof. Gonzano geriausį asistentą Inketonį lietuviu vardu. Jonas Šimkus, „Aliuzijos į Faustą“, *Lietuvos žinios* Nr. 4, 1935 sausio 5. Lietuviškumo stoka autorių kaltino ir Kostas Korsakas, Smetonos kritikos neminėjo ir Liudas Gira (E. Radzikauskas).

palikdamas Šeinių be darbo¹⁰⁴. Bandant aprėpti teksto reikšminių elementų visumą ir nustatyti ambivalantiškus teksto elementus, sukuriančius pertrūkį teksto prasminėje struktūroje, Žėkaitės argumentacija, kuri selektyviai išskiria vieną teksto lygmenį, tačiau neparodo, kaip tai įsilieja į teksto prasminę visumą, neįtikina. Bandant aprašyti kūrinio istoriškumą, neužtenka parodyti, jog satyroje galima atrasti empirinės tikrovės pėdsakus¹⁰⁵, literatūrologė tai supranta: „galima, žinoma, lengvai apsijuokti įžiūrint analogijas, bet kai kurios jų lyg ir neatsitiktinės“¹⁰⁶. Meninio teksto daugiaprasmiškumas vienu metu aktyvuoja kelis reikšmės lygmenis. Konstruoti teksto reikšmę atsižvelgiant į rašytojo biografiją – vienas iš kelių galimų teksto perskaitymo būdų. Prielaida, jog kūrinuose įrašoma autoriaus patirtis, artima Barthes'o rašto sampratai, nors Žėkaitės pasiūlomas teksto biografiškumas iškelia atskirą reikšmės problemą, kuri šiame darbe nebus analizuojama. Norint suprasti, kaip veikia satyrinė tikrovės transformacija, reikia į tekstą pažvelgti įtraukiant anksčiau pristatytus kontekstus.

Pirmasis struktūrinis teksto įtrūkis atsiranda Siegfriedui pamiršus Vyriausiojo Valstybės Vado vardą. Tai ne tik naratyvinės automanipuliacijos momentas, šis riktas atsiskleidžia ir kaip izotopijų perjungiklis, ir kaip jų generavimo mechanizmas, potencialiai nurodantis bifurkacijos kryptis. Tai sutampa su jau anksčiau šiame darbe aprašyta universaliųjų ir istorinių verčių dialektika, kuri įsteigia juoko efektą. Iki šios vietos tekstą galima skaityti tik kaip nacizmo kritiką, tuo tarpu atminties riktas įsteigia reikšminę dviprasmybę iškeldamas klausimą, kas gi iš tikrųjų šis vadas. Tiems, kurie gerai žino istorinį tarpukario Lietuvos kontekstą, Valstybės Vadas asociatyviai susijęs su šio junginio semantiniu ekvivalentu – Tautos Vadu. Nors valstybė ir tauta negali būti laikomi absoliučiais sinonimais, tačiau formuojantis moderniai valstybės sampratai šie konceptai buvo glaudžiai susiję. Lietuviškame diskurse Tautos Vadu vadintas Antanas Smetona. Tai, kad Šeinių satyroje nė karto nėra paminimas Hitlerio vardas (priešingai nei propagandos ministro Goebbels'o), tik patvirtina reikšminę dviprasmybę, leidžiančią tekstą skaityti ne vien kaip nacizmo, bet ir kaip Smetonos režimo kritiką¹⁰⁷. Įdomu, jog toks bandymas kritikuoti tautininkus nebūtų pirmas, ir gal net nurodytų tam tikrą autoriaus stiliaus ypatybę. Žėkaitė, analizuodama Šeinių kūrybą, darė prielaidą, jog feljetone *Ašakienės vyras* (1928), kuriame nekilmingas Ašaka,

---

¹⁰⁴ Janina Žėkaitė (2002), *op. cit.*, p. 114–115.

¹⁰⁵ „Įdomūs sutapimai: žodyje Immerselbė tiek pat raidžių kiek Voldemaras (10), Virintos – Lietuvos (8), Skiemonių – Stokholmo (9), klebonas – konsulas (8)“. *Ibid.*, p. 116.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 114.

¹⁰⁷ „Čia prisimena Siegfried Immerselbei viena smulkmena: Vyriausias Vadas visuose klausimuose galutinai sprendžia“. Ignas Šeinius (1934), *op. cit.* p. 220.

norėdamas prilygti savo žmonai bajoraitei turėtų tapti diktatoriumi, šaiposi iš Smetonos, vedusio dvarininkaitę Chodokauskaitę¹⁰⁸.

Analizuojant romaną matyti, jog istorinės vertės nėra vienodai aktualizuojamos visame tekste, jų laipsnis nuolatos kinta; tai sukuria dinamišką teksto struktūrą, kurioje juoko efektas gali kilti spontaniškai ir netikėtai. Pavyzdžiui, satyroje Lietuvos politinio diskurso kritika išsakoma tarsi atsitiktinai imituojant rikto stilistiką. Ryškus tokios tariamai atsitiktinės kritikos pavyzdys – skaičiaus 60 paminėjimas. Antanas Smetona 1934 m. šventė savo 60-ąjį jubiliejų. Šia proga buvo organizuojami renginiai, leidžiami prezidentui dedikuoti laikraščių ir žurnalų numeriai. Rokas Subačius pastebi, jog tais metais Smetonai buvo skiriama tiek daug dėmesio, jog apie ją paskelbtų straipsnių sąrašas Smetonos bibliografijos rodyklėje sudaro net 264 puslapius¹⁰⁹. Taigi, vargu ar šio skaičiaus atsiradimas tekste gali būti atsitiktinis. Bet to, kontekstas, kuriame atsiranda šis elementas, leidžia svarstyti apie jo santykį su Smetonos valdymo ypatybėmis.

Šis skaičius satyroje pasirodo kaip Amerikos moterų draugijos aukštajam mokslui populiarinti predikatas. Vienintelė šių „60 krizės ne daug paliestų moterų“¹¹⁰ sąsaja su mokslu – draugijos pavadinimas. Atvykusios į Antropologijos muziejaus atidarymą smarkiai vėluodamos, kadangi buvo sustojusios apsipirkti Londone ir Paryžiuje, moterys aprašomos naudojant kultūrinės klišės ir stereotipus, todėl gali pasirodyti, jog tekstas mizoginiškas. Immerselbė kalba „autoritetingu vyrišku intiktinančiu balsu“¹¹¹, o viena iš delegacijos narių „garsioji kino žvaigždė Dorothy Banbury, žinodama grožinės kirurgijos stebūklus, norėjo paklausti garbingo mokslininko, ar nebūtų galima atsilikusias tautas pataisyti kirurginėmis ar kitomis mediciniškomis priemonėmis“¹¹². Teksto prasminėje struktūroje, net ir suprantant, jog pasakotojo ir Siegfriedo žvilgsniai nuolatos persipina, tokia pašaipa neatrodo savaime suprantama ir pakankamai motyvuota, kadangi prieštarauja universaliųjų verčių sistemai. Nuojautą, kad tokia stereotipizaciją skirta sukurti juoko efektą, patvirtina ir faktas, kad jis išlaikomas visame segmente, kuriame veikia šios draugijos atstovės. Šie požymiai skatina ieškoti atsakymo sociopolitinėje tikrovėje.

Satyroje bandoma demaskuoti tarpukaryje gajų požiūrį į moterų draugijas radikalizuojant kultūroje veikiančius stereotipus. Tai vienas svarbiausių satyros demaskavimo mechanizmų, kuomet menkai kultūroje matomi reiškiniai yra hiperbolizuojami. Lietuvoje veikusių moterų organizacijų narių sudėtis atitinka vaizduojamą satyriniame tekste – šerdį sudarė inteligentės ir

---

¹⁰⁸ Janina Žėkaitė (1999), *op. cit.*, p. 318.

¹⁰⁹ Rokas Subačius, *Dramatiškos biografijos*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 24.

¹¹⁰ Ignas Šeinius (1934), *op.cit.*, p. 14.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 16.

¹¹² *Ibid.*, p. 19.

politinių veikėjų žmonos bei giminaitės¹¹³. Istorikė Virginija Jurėnienė, tyrinėjusi XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moterų judėjimus teigia, jog 1918 m. atgimstantis moterų judėjimas ir jo emancipacijos paliestos dalyvės kaip ir prieškarium, pirmuoju uždaviniu laikė būtinybę šviestis¹¹⁴. Moterų draugijos steigė mokyklas, būrelius, organizavo paskaitas, skirtas kaimo moterims, kurių švietimas buvo visiems judėjimams būdingas noras. Panašu, kad šie tikslai buvo pasiekti – 1935 m. rugsėjį Tarptautinė diplomuotų moterų federacija XVI Tautų sąjungos plenumo pristatė memorandumą apie moterų išsilavinimą. Iš 23 duomenis apie moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičių pateikusių valstybių Lietuva buvo 5 vietoje¹¹⁵. Tačiau tokia situacija toli gražu nereiškė, kad lygybė pasiekta, Smetonos režimas siekė kontroliuoti moterų judėjimus: tiek moteris eliminuojant iš politikos, tiek ribojant dalyvavimą darbo rinkoje ir vykdant „gražinimo į šeimas“ politiką¹¹⁶. Mažą to, Jurėnienė atkreipia dėmesį, jog „1929 ir 1931 m. prezidento išleisti vietos savivaldybių įstatymai apribojo moterų dalyvavimą savivaldoje, nes buvo įvestas turto cenzas“¹¹⁷. Taigi, nors moterims teoriškai buvo suteiktos konstitucinės teisės, jos nebuvo persekiojamos, tačiau praktiškai šios negalėjo naudotis tokiais pačiomis demokratinėmis laisvėmis kaip vyrai. Smetonos vyriausybė darė įtaką moterų draugijoms, kurias finansavo – moterys aktyviai kėlė užsienio politikos problemas, todėl Taryba finansinėmis priemonėmis bandė kontroliuoti šią veiklą, leisdama dalyvauti teikiant memorandumus ir pareiškimus, tačiau iš tikrųjų atimant galimybę imtis aktyvių ir tiesioginių veiksmų¹¹⁸. Būtent tokia sociopolitinė situacija išjuokiamą satyroje. Su moterimis visi elgiasi pagarbiai ir, atrodytų, skaitosi su jų nuomone, tačiau iš tikrųjų tai tėra bandymas jas nutildyti, tuo pačiu metu pasirūpinant tinkamu įvaizdžiu tarptautinės bendruomenės akyse¹¹⁹. Satyroje galima aptikti ir daugiau panašių ironiškų nuorodų į sociopolitinę tuometinės Lietuvos

---

¹¹³ „Tėvas Mendel Moselblum, [...] leido savo vienatūrei dukterei insirašyti Amerikos moterų draugijon aukštajam mokslui populiarinti. Jam patiko, kad tos draugijos vardas taip kilniai skamba, jis nieko neturėjo prieš, kad jon priklauso tiek žymių USA moterų. O kai moterys inžymios, joms lengviau sekasi ir aukštas mokslas populiarinti, jos mažiau biznio reikaluose kliudo“. *Ibid.*, p. 183–184.

¹¹⁴ Virginija Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 82.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 172.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 169.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 197.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 167–168.

¹¹⁹ „Trečioje valstybėje moterys daugiau domisi savo tikruoju paskyrimu, virtuve ir vaikų auginimu, todėl jų čia atėjo tik penkios. Pusryčių rengėjai norėjo, kad kas nors vokiečių moterų ateitų. Kitaip amerikietės sugrįžusios namon imtų dar pasakoti nebūtus daiktus. Nenorėta, kad jų ateitų daug. Moterys greitai užsikrečia, – toli iškrypusios amerikietės galėtų ne vienai padoriai vokiečiai susukti galvą“. Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 31.

tikrovę, tačiau mums šiuo atveju buvo svarbiausia parodyti, jog romano pradžioje esančios sutaptys leido įžvalgiam skaitytojui toliau skaityti kūrinį taikant dvejoją kodą.

3.3. Nacionalsocializmo kritika

Visi kritikai vieningai teigia, jog romanas pasirodo kaip bandymas demaskuoti nacizmą ir šioje ideologijoje slypinčias rasistines idėjas. Su tuo būtų sunku ginčytis, tačiau, jei tai pagrindinė teksto reikšminė ašis, tenka sutikti su Liudu Gira, rašiusiu, jog „dėl pačios veikalo idėjos, dėl to, kiek jame reiškiasi nacionalsocializmo ir rasizmo teorijų neigimas – reikia pasakyti, kad autoriaus šiuo veikalu gana skaudžiai joms įgelta, tačiau jos nenugriauta, priešingai, netgi pasakyčiau sustiprinta, pateisinta“¹²⁰. Daugelis kritikų atkreipia dėmesį, jog rasistiškai elgiasi ne tik nacionalsocialistai, bet ir Salomės tėvas, uždraudęs jos ir Siegfredo vedybas¹²¹, tokį teiginį patvirtina ir tekstas¹²². Satyroje atsiskleidžia keli rasizmo profiliai – ideologinis ir religinis. Visgi, toks požiūris paaiškina tik labiausiai matomas teksto reikšmes. Lieka nepastebėta branduolinė satyrinio teksto idėja, pasirodanti tik apmąstant tekstą per buvimo ir atrodymo modalumus. Romane vietoj rasės grynumo idėjos pasiūloma rasių maišymosi teorija, kurios tikslas tas pats – pagerinti veislę¹²³. Vis dėlto abu požiūriai prieštarauja žmogiškajai prigimčiai ir krikščioniškajai etikai. Satyrinis tekstas demonstruoja, jog vieną genų inžinerijos projektą pakeisti kitu – ta pati blogybė. Maža to, satyroje į dienos šviesą iškeliamą tai, kaip lengva manipuliuoti skaitytojais, kuriuos galima įtikinti, jog rasių maišymosi teorija, kuri pristatoma naudojant nacizmo retoriką, yra rasizmo opozicija. Nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, jog kritikuojamas nacizmas, tačiau iš tikrųjų ši kritika nukreipta į tuos, kurie bandydami paneigti nacizmą perima rasizmo ideologinius modelius. Tokia reikšmės struktūra atveria globalios kritikos matmenį, demaskuojantį paviršutinišką pasaulinės bendruomenės atsaką į nacionalsocializmo idėjas.

Satyroje neapsiribojama istorijos faktografija. Politinių įvykių identifikavimas leidžia juos kategorizuoti ir normalizuoti, tačiau nesugeba išreikšti per subjektyvią patirtį pasirodančio

---

¹²⁰ [Gira, Liudas] E. Radzikauskas, *Vairas*, 1934 Nr. 12, p. 595.

¹²¹ *Ibid.*, p. 596; Janina Žėkaitė (1999), *op. cit.*, p. 237. Laurušas šią mintį išreiškia kiek nuosaučiau, kad Siegfriedas „yra atstumiamas konservatyviosios žydijos dalies“. Juozas Laurušas, *op. cit.*, p. 42.

¹²² „Žydų tauta, savo kraujo jėga sunaikinusi savo didžiausią priešą, yra jau laimėjusi. Aš nenoriu atiduoti mylimos dukters pralaimėjusiam priešui“. Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 263.

¹²³ „Iš šeimos gyvenimą sudarančių komponentų tik tada galima laukti pastovaus gražaus sugyvenimo ir visais atžvilgiais stiprių sveikų vaikų, kai jų nelygių jėgų koeficientai visiškai harmonizuoja su kitu. Iš neharmoniskai sukurtų vaikų išvirsta tik iškrypėliai, visokie paliegėliai, o neretai ir žvėrys. Manau jau dabar mes tiksliai matematiniai galėsime nustatyti, ar dviem insimylėjusiems žmonėms galėsime patarti tuoktis ar ne. *Tamstos suprantate, kad netrukus gydytojas laikys savo saugiose rankose visą savo tautos ateitį* [A.A]“. *Ibid.*, p. 140–141.

tragizmo. Nerijui Brazauskui „tikrovės ir fikcijos komunikacijos dėka sukuriama fenomenologinė meninė tikrovė, kuri neleidžia kūrinio vadinti fantastiniu romanu“¹²⁴ įgalina Šeinius tekstą laikyti pirmuoju lietuvišku modernistiniu romanu. Tokia struktūra sudaro sąlygas nutolusiam skaitytojui priartėti prie fikcinės-istorinės tikrovės, ją geriau suprasti. Ši strategija naudojama aprašant 1933 m. gegužės 10 dieną vykusią masinę nacių organizuotą knygų deginimo akciją. Istorikas J. M. Ritchie mano, jog šios kampanijos tikslas buvo ne tik įveikti politinius priešininkus, bet ir parodyti, jog Vokietija kaip feniksas pakils iš pelenų, kai tik valstybė bus apvalyta nuo visko, kas nėra vokiška¹²⁵. Tai rasizmo idėjos perkėlimas į kultūros plotmę: todėl tekste, kuriame bandoma parodyti visus rasizmo profilius, nurodoma ir į šį istorinį įvykį. Satyra padeda geriau suvokti knygų atrankos principą. Nacistinė Vokietijos bibliotekų asociacija parengė juodąjį sąrašą, skirtą apvalyti bibliotekas nuo *zersetzendes Schriftum* („gadinančių“ Raštų) bei marksistinės ir žydų literatūros. Į šį sąrašą buvo įtraukti 131 autoriaus vardai¹²⁶, t.y. buvo siekiama užtikrinti vokiškosios rasės grynumo idėją tiek fiziškai, tiek dvasiškai. Šis epizodas leidžia kalbėti apie kitoje plotmėje pasirodantį branduolinės idėjos, kuomet nacizmas paneigiamas kitokia socialine inžinerija, pakartojimą. Immerselbės tragizmas atskleidžia paradoksą¹²⁷, nors atrodytų, kad jo rasistinių veikalo sudeginimas yra humanizmo pergalė, tačiau iš tikrųjų čia nugalėtojas rasizmas. Atskyrus idėjas nuo jų autoriaus, jo biografijos, idėjos objektyvizuojasi ir sustabarėja, tampa režimo nuosavybe. Tam tikra prasme, šiuo būdu satyroje teigiama, jog totalitarizmas atskirdamas autorių nuo jo raštų ir perima jų autorystę.

Žvelgiant į knygų deginimo akciją iš istorinių verčių perspektyvos matyti, jog satyroje labiausiai išjuokiamas ne pats knygų deginimo veiksmas, apie kurį užsimenama fragmentiškai, bet propaganda naudota siekiant suformuoti palankią visuomenės nuomonę. Propagandos kampanija pradėta vykdyti visais medijų kanalais likus mėnesiui iki numatytos akcijos dienos. Romane toks veiksmas atpažįstamas ir demaskuojamas, tuos pačius principus panaudojant užtikrinti, jog Immerselbės veiklas bus sutiktas palankiai¹²⁸. Tokią išvadą patvirtina ir šios knygos publikacijos data – gegužės 15 d. Nors Siegfriedo knygos pasirodymas gali būti suvokiamas kaip pergalė, propaganda teksto struktūroje siejama tik su neigiamomis vertybėmis. Atsijauninęs mokslininkas sutinka su tuo, jog jo veikalo pristatymui reikalinga didžiulė propagandos kampanija, kadangi

---

¹²⁴ Nerijus Brazauskas, *op. cit.*, p. 82.

¹²⁵ J. M. Ritchie, „The Nazi Book-Burning”, *The Modern Language Review*, Vol. 83, No. 3 (Jul., 1988), p. 632.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 635.

¹²⁷ „Man pačiam nereikėjo jų deginti... – šyptelėja Siegfried Immerselbe karčiai, pratęstai. – Tik indomu, ar tainereiškia, kad nacionalsocializmas atsisako nuo rasizmo?.. Būtų graži pradžia, – ironizuoja Siegfried Immerselbe ir pats nejaučia, kai savo lūpas kramto“. *Ibid.*, p. 324.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 283–287.

„blogas gali apsieiti ir be reklamos, bet **didelai sveikai minčiai reikia ir gerai paruošto kelio** [A.A.]“¹²⁹. Propaganda visada veikia atrodymo modalumų srityje, formuodama viešąją nuomonę ji užkerta kelią į objektą pažiūrėti atsiribojus nuo išankstinių prielaidų, apsunkindama galimybę į objektą pažvelgti kritiškai.

Kitas svarbus teksto nurodomas istorinis aspektas – daugelio tyrėjų pastebėtas ritualinis akcijos pobūdis. Pats Goebbelsas tai pavadino galingu simboliniu veiksmu¹³⁰. Satyroje šaipomasi iš tokios propagandos ministro retorikos¹³¹, tačiau tuo pat metu šis barbariškas simbolizmas panaudojamas Immerselbės egzistencinei dramai atskleisti¹³². Šiame segmente simboliškai sunaikinamas senasis Siegfriedas, kuris nuo pirmųjų knygos puslapių tapatinamas ne tik su savo veikalais, bet ir muziejumi. Nacistinė valdžia ne tik sunaikina visą Immerselbės gyvenimo darbą, bet ir išleidžia įstatymą, kuriame teigiama „kas atsijaunina ir atsijauninęs pakeičia rasę, nustoja vokiškos tautybės. [...] Instatymas veikia nuo Trečiosios valstybės insteigimo dienos“¹³³, t.y. padaro taip, tarsi Immerselbės nė nebūtų buvę. Gilusis dramatismas atsiskleidžia ne todėl, kad formaliai senasis Siegfriedas išnyksta, bet dėl to, kad jis pranyksta tik nominaliai. Net ištrynus jo vardą, sunaikinus veikalus, nusavinus visą turtą, pasaulis negali būti toks, tarsi senojo Siegfriedo nebūtų buvę. Maža to, ir jis pats negali gyventi taip, tarsi būtų gimęs tik tada, kai Inketonis jį atjaunino. Naujas gyvenimas nepanaikina senojo kaltės, bet suteikia galimybę padarytą kaltę bent kiek atitaisyti¹³⁴.

Romano pradžioje Senasis Siegfriedas tapatinamas su valstybe, kurios ideologijos kūrėjas jis yra, tačiau atsijauninęs jis vis labiau nuo jos tolsta, kol galiausiai netenka teisės vadintis vokiečiu. Šis pasikeitimas fiksuojamas ir išraiškos plotmėje: keičiantis Siegfriedo pasaulėvaizdžiui, tekstas tampa vis mažiau satyriškas, pašiepiantis ideologiją ir įgauna vis daugiau psichologinio romano bruožų. Tokia struktūra leidžia į Immerselbę pažvelgti kaip į tragišką herojų. Tiesa, negalima teigti,

---

¹²⁹ *Ibid.*, p. 286.

¹³⁰ J. M. Ritchie, *op. cit.*, p. 638.

¹³¹ „Ten daug buvo tokių knygų, ties kurių uždegtu laužu po metų d-ras Goebbels pasakė ligi šiol savo pikčiausią ir gražiausią kalbą“. Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 283.

¹³² „Vakar šeštą valandą popiet buvo iškilmingai pašalinta viršum didžiųjų Das Neue Anthropologische Museum durų lenta, muziejaus inkūrėjo, Siegfried Immerselbės portretas reljefe. Vietoje tos lentos instatytas varinis, masyvus svastikos ženklas. Septintą valandą ties muziejumi buvo padegtas milžiniškas Siegfried Immerselbės išleistų veikalų laužas. [...] Studentai tik dainavo nacionalsocialistines dainas. Nors laužas buvo skalsiai apipiltas smala, degė visdėlto arti penkių valandų. Tuo pat metu tokie pat laužai buvo pakurti Berlyne, Kólne, Hamburge, Leipzige ir kituose miestuose“. *Ibid.*, p. 323–324.

¹³³ *Ibid.*, p. 324.

¹³⁴ „Ar galės Else paguosti jį? Ar galės sudaryti jam atramą, ties kuria jis naujo gyvenimo apniukusiomis dienomis pailsėti ir atkusti galėtų? Nuo kur galėtų vėl, neinveikiamas, nepalaužiamas, pradėtą barą toliau varyti“. *Ibid.*, p. 326.

kad teksto pabaigoje nebelieka satyros elementų – keičiasi teksto reikšmės generavimo mechanizmas. Ideologija demaskuojama ne tik sukuriant juoko efektą, bet ir išryškinant teksto universaliųjų verčių sistemą, atveriančią bendražmogišką pasakojimo lygmenį. Tokia išraiškos ir turinio dialektika ypač išryškėja per fragmentiškai aprašomą Siegfriedo santykį su sūnumis.

Immerselbės vaikai tekste – Vokietijos alegorija, padedanti įvertinti kaip kinta Siegfriedo vertybinės nuostatos. Visi trys sūnūs atstovauja skirtingoms politinėms pažiūroms¹³⁵, kurias atitinka pagrindines Veimaro Respublikos politinio spektro pozicijas. Komunizmas sutampa su kraštutine kaire, socialdemokratinės pažiūros atitinka centrą, o nacizmas atsiduria šio spektro dešinėje. Toks akivaizdus schematizmas koduoja skaitymą, tolinantį nuo realistinio ir psichologinio romano lūkesčio. Siegfriedo ir jo vaikų santykis, tekste atsiskleidžia rasizmo ir krikščioniškosios moralės skirtumus. Esminė priešprieša – krikščionybė kiekvieną žmogų suvokia kaip artimą, tuo tarpu nacizmo ideologijoje, kiekvienas, kitaip atrodantis ar mąstantis, tampa priešu. Satyroje rasizmas pradeda veikti kaip supriešinimo mechanizmas. Tai ne tik metodas, kuriuo asmens vertė nustatoma pagal tinkamą genetinių savybių turėjimą, bet ir bandymas pritaikyti tinkamumo ir grynumo kriterijų visoms žmogaus veiklos sritims, tarp jų – politinėms nuostatomis. Nacistinėje ideologijoje, kaip pastebėjo istorikas Hajo Holbornas, nuo *Mein Kampf* pasirodymo, buvo užprogramuota, jog ši ideologija negalės koegzistuoti kartu su kitomis politinėmis pažiūromis¹³⁶. Siegfriedas atsimena, jog „tada, garsiaisiais Trečiosios valstybės pamatų dėjimo laikais jis beveik nenorėjo pripažinti savo sūnų“¹³⁷, t. y. tų savo vaikų, kurių pažiūros prieštaravo jo paties įsitikinimams. Šioje vietoje galima išvelgti ir Smetonos autoritarinio režimo kritikos atgarsių. Ideologiniai nesutarimai Immerselbei pasirodė svarbesni nei biologinis ryšys. Šia prasme satyroje rasizmo samprata apmąstoma gerokai plačiau, parodant, kokią moralinę destruktiją gali sukelti viena idėja. Atsijauninęs Siegfriedas tai supranta¹³⁸, todėl pripažįsta, jog tik paneigus rasizmą, galima sukurti vieningą ir harmoningą tautą. Visgi gilioji teksto reikšmė universalesnė – bandymas

---

¹³⁵ „Jo tėviškas, tikrai sąžiningas tėviškas rūpestis taip pat susilaukė savo ribų. Ribas užbrėžė vaikų subrendimas, jų savarankiškas apsižvalgymas pokarinėje Vokietijoje. Pasėkoje vyresnysis, Walter, nukeliavo in socialdemokratus, – jis dabar koncentracinėje stovykloje, – Bruno tapo aršus komunistas, – nuteistas penkiolikai metų kalėti už susprogdinimą Saksonijoje geležinkelio tilto. Vienas tik Otto, jaunesnysis išlaikė tėvo intaigą. Bet prieš ketvertą metų krito jis Berlyno gatvėse, patriotiškoje ir nacionalistinėje kovoje su krašto išdavikais, demokratiniu frontu“. *Ibid.*, p. 27–28.

¹³⁶ Hajo Holborn, „Origins and Political Character of Nazi Ideology“, *Political Science Quarterly*, Vol. 79, No. 4 (Dec., 1964), p. 542.

¹³⁷ Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 227.

¹³⁸ „Kokie gražūs buvo mano vaikai! Gal visi trys būtų gabesni išaugę negu aš. Tie du dabar trunija kalėjimuose. Lyg neturėtų tėvo, kuris būtų galėjęs juos užtarti. – jam veržia gerklę, akyse darosi drėgna. [...] Darysiu viską, kad jūs būtumėte laisvi! Visas jėgas sukaupsiu, kad vokiečiai vėl pažintų vokiečių kaip brolių, kad tėvai surastų savo vaikus“. *Ibid.*, p. 27.

kurti objektyvų, gamtos mokslų metodais paremtą dvasios mokslą, kuris visuomet veda į žmogiškumo destrukciją.

Satyriniame tekste ypatingą svarbą įgauna krikščioniškąja prasme suvokiama atgaila. Tik per ją Siegfriedas iš pajuokos verto ideologinio klišių rinkinio, transformuojasi į jaučiantį ir mąstantį pasijinį subjektą. Šis virsmas atsiskleidžia per pasakojimo stilistikos kaitą. Teksto pradžioje Immerselbė bando derėtis su Dievu¹³⁹. Tai gana akivaizdus bandymas kritikuoti nacistinę religinę sampratą, kuri geriausiai atsiskleidžia per tekste veikiančią *sacrum* ir *profanum* dialektiką. Ši tema sukėlė nemažai diskusijų akademiname diskurse Richardui Steigmann-Gallui 2003 m. išleidus knygą *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity*¹⁴⁰. Į polemiką su autoriumi įsitraukė ir akademikas Milanas Babíkas kritikavęs pagrindinę Steigmann-Gallo tezę, jog nacizmo religinė samprata nebuvo sekuliari¹⁴¹. Mokslininkas teigė, jog dažnai nekrikščioniški arba antikrikščioniški judėjimai pakeičia transcendentinį religijos matmenį politiniais esiniais (valstybe, tauta, rase, klase) ir šis sukeitimas ir yra religijos sekuliarizacija¹⁴². Babíkas taip pat atkreipė dėmesį, jog nacionalsocialistai dar 1920 m. savo partijos programoje įvardino savo religines pažiūras kaip *pozityvią krikščionybę*. Šis religinis konstruktas atitiko rasistinę pasaulėžiūrą, kadangi buvo teigiama, jog Jėzus buvo arijų kilmės ir antisemitiškų pažiūrų¹⁴³.

Analizuojant satyrą matyti, jog čia ryškėjanti sekuliarizacijos samprata sutampa su Babíko vartojama – ne kaip metafizikos atmetimas, bet kaip jos perversija. *Pozityvi krikščionybė* redukuodama krikščioniškąjį *sacrum* išsaugo religijos struktūrą, tačiau jo vietoje įkurdina nacistinę ideologiją. Toks santykis fiksuojamas pirmuose satyros puslapiuose¹⁴⁴, tačiau labiausiai tokio

---

¹³⁹ „Tu padarei protingai, kad mus tam dideliam uždaviniui parinkai, tik Pats neturi pamiršti, ką esi pavedęs. Kad viskas gerai eitų, Tu turi reikalui esant in pirmą mūsų šūkį tuojau atsiliepti, mums prašomą pagelbą nedelsiant atsiųsti. Ne tik mes Tau, Tu mums taip pat turi pareigų“. *Ibid.*, p. 96.

¹⁴⁰ Richardas Stegmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*, Cambridge University Press, 2003.

¹⁴¹ Richardas Stegmann-Gallas bando parodyti, jog nacizmas negali būti laikomas sekuliariumi, kadangi krikščioniškoji metafizika pakeičiama ideologine metafizika. Abi šios mąstymo kryptys numato, jos eschatologinę plotmę. Jis teigia, jog naciai tiek konstruodami savo pozityvios krikščionybės sampratą, tiek pagoniškąjį *völkisch* judėjimą perima ir įtvirtina pamatinius krikščioniškuosius modelius, todėl negali būti laikoma tradicinės krikščionybės antiteze. Daugiau: Richard Steigmann-Gall, “Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian Were the “Pagans”?”, *Central European History*, Vol. 36, No. 1 (2003).

¹⁴² Milan Babík, “Nazism as a Secular Religion”, *History and Theory*, Vol. 45, No. 3 (Oct., 2006), p. 378.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 380.

¹⁴⁴ „Medžiai saloje iškirsti, Monopteros ir karališkasis Baumsch nunešti. Nes niekas neturi drumsti naujų rūmų šaltos ir didingos rimties. Jei jų vėliavos matyti aplink iš viso miesto, negali medžiai ar kokie senos gadynės pastatėliai pastoti jiems kelio čia iš arti. Buvo patriotinių pasiūlymų iškirsti visą Englischer Garten, Müncheno ir visos Bavarijos seną

mąstymo groteskas išryškėja, kuomet „rasizmo vyriausias apaštalas“¹⁴⁵ meldžiasi. Pašalinus sakralųjį religijos matmenį, kartu atsisakoma ir krikščioniškosios moralės. Tokiu būdu religija tampa tik ideologijos įrankiu, pateisinančiu dalykus prieštaraujančius jos esmei. Įvykus atjauninimui, padedančiam demaskuoti rasistinę ideologiją, religijos struktūra rekonstruojama. Siegfriedas, kuris satyros pradžioje „gali Dievui ir sėdėdamas melstis“¹⁴⁶, nes kaip rasizmo kūrėjas yra jam lygus, teksto pabaigoje, suprasdamas savo būties ribotumą „atkelia galvą aukštyn, lyg jieškotų ko, lyg visa dvasia, abiem rankomis norėtų ko nusitverti“¹⁴⁷. Tokiu būdu numanoma, jog krikščioniškosios vertybės, kurios buvo nustumtos į *profanum* srities paraštes, sugrąžinamos į *sacrum* sritį.

---

pasididžiavimą, bet kai kas laiku prisiminė, kad nepamenamų laikų **germanai visas savo šventyklas girioje statę** [A.A.]“. Ignas Šeinius (1934), *op. cit.*, p. 10.

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 93.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 93.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 325.

Išvados

Visuose tekstuose egzistuoja du reikšmės lygmenys – objektyvusis ir subjektyvusis. Pirmasis nurodo paties teksto struktūrinės ypatybes, tuo tarpu antrasis susijęs su nutolusio skaitytojo patirtimi. Igno Šeinaus politinės satyros *Siegfried Immerselbė atsijaunina* ir vienalaikio jos istorinį konteksto analizė atskleidžia, jog dėl atsiradusios laikinės distancijos nutolęs skaitytojas pirmiausia pastebi tas reikšmes, kurios realizavosi tikrovėje. Reikšminga tampa tai, kas objektyviajame reikšmės lygmenyje, implikuotojo skaitytojo instancijos perspektyvoje buvo tik potencialu. Todėl implikuotojo ir nutolusio skaitytojo santykis su objektyviuoju reikšmės lygmeniu asimetriškas: pirmasis istoriškas tiek, kiek istoriškas tekstas, kurio instancija jis yra, tuo tarpu nutolusiam skaitytojui šis idealus istoriškumas nepasiekiamas. Tai reiškia, jog nutolusio skaitytojo istorinių verčių supratimas, priešingai nei implikuotojo, yra konstruojamas, o ne rekonstruojamas.

Pastanga aprašyti objektyviosios reikšmės struktūrą leido nustatyti, jog Igno Šeinaus satyriniame tekste koegzistuoja universaliųjų ir istorinių verčių sistemos. Jų santykis kuria reikšmę ypatingu būdu: viena vertus, jos gali sutapti, kita vertus, sudaryti priešingumo santykį. Pirmuoju atveju reikšmė suprantama per aproksimaciją, tokioms vietoms paaiškinti užtenka paties teksto prasminių resursų. Antruoju atveju, neatpažįstant verčių sistemos prieštaravimo, suardoma teksto reikšminė koherencija. Norint užpildyti šias spragas reikalinga įtraukti kitus tekstus (analizuojant Šeinaus satyrinį romaną – kultūrinius ir sociopolitinius kontekstus). To nepadarius, kūrinio segmentai, kuriuose fiksuojamas šis įtrūkis, gali būti suprasti banaliai ar net klaidingai.

Objektyviosios kūrinio reikšmės daugiaprasmiškumas susijęs su Barthes'o naudojama revoliucinio rašymo samprata. Toks kūrinys išlaiko glaudų ryšį su konkrečiu istoriniu vyksmu, o istoriškumas tampa reikšmės ašimi, gebančia perkonstruoti realybę. Satyrinis tekstas siekia sukelti sprogimą kultūrinėje semiosferoje, tačiau tik tuo atveju, jei atsiranda sprogimui palanki kultūrinė terpė. Šeinaus satyriniame romane pasirodančios istorinės reikšmės presuponuoja dvi vienalaikes tekste atsiveriančias kritikos perspektyvas: lokalią ir globalią. Lokalioji skirta autoritariniam Smetonos režimui. Tuo tarpu globaliaja atskleidžiamas vidinis nacistinės ideologijos prieštaravimas. Vis dėlto pastarasis demaskuoja tik tuos elementus, kurie buvo patekę į tarpukario Lietuvos kultūrinį diskursą. Šiuo požiūriu net ir globalioji kritika nukreipta ne į Vokietiją, o į nacizmo recepciją Lietuvoje.

Atliekant kūrinio dialektinės struktūros rekonstrukciją buvo remtasi vienalaikė, o ten, kur prireikė platesnio žvilgsnio, ir istoriografinė medžiaga. Eidami šiuo keliu, iš naujo apsvaistėme Šeinaus politinių ir ideologinių įžvalgų išskirtinumą ir galime teigti, jog objektyviojo lygmens analizė nepatvirtina, o dažnai ir paneigia ligšiolinius literatūrologinius tyrimus, kurie autoriaus inovatyvumą daugiausiai siejo su subjektyviajame lygmenyje atsirandančiomis reikšmėmis.

Atlikus kūrinio analizę nustatyta, jog tekste egzistuoja keli juoko generavimo mechanizmai. Dažniausiai juoko efektą sukuria lokals ir globalios kritikos dviprasmiškumas, kuris veikia kaip izotopijų perjungiklis. Nors atrodo, kad kritikuojamas nacizmo diskursas, tuo pačiu metu išsakoma kritika nacizmą naiviai vertinusiems Lietuvos inteligentams. Teksto struktūroje matyti, jog istorinės vertės nėra vienodai aktualizuojamos visame tekste, jų laipsnis nuolatos kinta – tai sukuria dinamišką teksto struktūrą, kuomet juoko efektas kyla tarsi spontaniškai ir netikėta. Dažnai satyriniame romane šis efektas generuojamas panaudojant kultūrinės ir ideologinės klišės, jų reikšmę hiperbolizuojant.

Tiek objektyvių ir subjektyvių reikšmės lygmenų, tiek lokalių ir globalių istorinių verčių santykio, jų ryšio analizė atskleidė, kad buvimo ir atrodymo modalumai tekste susaisto jais išreikštus pranešimus, o ne pakeičia vienas kitą. Šia prasme satyroje atsiranda tai, ką Greimas pavadina *modaliniais modeliais*, kurie panaudoja jau sudarytus turinius, kad juos pertvarkytų ir numatytų galimas jų transformacijas (*Struktūrinė semantika*). Juoko efektas suprastinas kaip šių transformacijų išraiška.

Summary

The aim of this paper is to analyse the satirical novel *Siegfried Immerselbe atsijaunina* written by the Lithuanian author Ignas Šeinius (1889–1959). In this paper, we try to create a model which can explain the way the laughter effect appears in the text. This dissertation uses several theoretical approaches, mainly Yuri Lotman's cultural semiotics assumptions and the ideas expressed in Roland Barthes' essay *Writing Degree Zero*. The work focuses on the modalities of being and appearing discussed in Algirdas Julien Greimas' theory of semiotics. By using the already existing content, models of modality can transform meaning. The laughter effect in the satirical novel is understood as an expression of these transformations.

This dissertation also focuses on the dialectical structure of meaning. Reconstruction of the semiosphere of Interwar Lithuania has helped establish that the historical meanings appearing in this satirical novel by Šeinius presuppose two parallel perspectives of criticism in the text. The first is the criticism of the local discourse. This mode of critique was aimed at the authoritarian regime of President Smetona, who could not be openly criticised due to the press censorship. The second mode is that of global criticism. The purpose of this critique was to showcase and reveal the contradictions which lied at the heart of the Nazi ideology. Analysis of the local and global modes of critique showed that the former is more visible in the plane of verbal expression. However, global critique only depicts the elements which have entered the Lithuanian interwar cultural discourse. In this regard, global criticism too is directed not at Germany, but at the local reception of Nazism in Lithuania.

The composition analysis showed that there are several mechanisms for generating laughter in the text. The most common effect of laughter is created by the ambiguity of local and global criticism, which acts as an isotopic connector. Although the object of criticism seems to be the Nazi discourse, naive Lithuanian intellectuals are criticized even more for underestimating the threat of Nazism. The structural analysis of the text shows that historical values are not equally actualized throughout the text; their degree is constantly changing. It creates a dynamic text structure where the laughter effect occurs spontaneously and unexpectedly from the reader's perspective. Often, in a satirical novel, this effect is generated using cultural and ideological clichés and by hyperbolizing their meaning.

Literatūros sąrašas

1. [Gira, Liudas] E. Radzikauskas, *Vairas*, 1934 Nr. 12, p. 594–596.
2. [Korsakas, Kostas], J.r. „Pretenzijos į internacionalumą“, *Kultūra*, Nr. 12, 1934, p. 701–704.
3. „Ar esame naujo karo išvakarėse?“, *Mūsų rytojūs*, 1934 Lapkričio 30.
4. „Fašistai Lietuvą ir Latviją skiria Vokietijai“, *Lietuvos žinios*, 1933 gruodžio 14, Nr. 284.
5. „Iš vokiečių gimnazijos išėjo visi žydai“, *Ūkininko patarėjas*, 1933 rugsėjo 7, Nr. 30.
6. „Pasaulinis ir Lietuvos ūkis“ 1930 m., *Mūsų rytojūs*, Nr. 1, 1931 sausio 9d.
7. „Sterilizacijos kandidatų Vokietijoje 400 000“, *Lietuvos žinios*, 1933 rugsėjo 19, Nr. 290.
8. „Tautos Vado A. Smetonos kalba, 1933. XII. 15. pasakyta visuotiniame Lietuvos Tautininkų Sąjungos suvažiavime“, *Vairas*, 1934 Nr. 1, p. 5–18.
9. „Tautos Vado paskaita (A. Smetona) Tautiškas ir valstybiškas auklėjimas“, *Vairas*, 1934 gegužė Nr. 5, p. 3–13.
10. „Užsienio politikos savaitė“, *Ūkininko patarėjas*, 1933, spalio 13 d., Nr. 41.
11. A.N., „Nacionalistiškoji mokykla“, *Vairas*, 1933 birželis Nr. 6, p. 214–217.
12. Babík, Milan, „Nazism as a Secular Religion“, *History and Theory*, Vol. 45, No. 3 (Oct., 2006), p. 375–396.
13. Balys, Jonas, „Rasė ir dvasia (tęsinys)“, *Vairas*, Nr. 9, 1933, p. 42–52.
14. Balys, Jonas, „Rasė ir dvasia“, *Vairas*, Nr. 7–8, 1933, p. 321–334.
15. Bartas, Rolanas „Nulinis rašymo laipsnis“ in: Rolanas Barthes, *Teksto malonumas*, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991.
16. Bartheris, Ernstas, „Žmogaus išvaizda ir išraiška – kaip jo likimas“, *Vairas*, 1931 Nr. 6, p.183–192.
17. Bartuška, V., „Vokiečių pavojus“, *Naujoji Romuva*, 1934 sausio 21, Nr. 159 (3).
18. Bernardini, Gene, „The Origins and Development of Anti-Semitism in Fascist Italy“, *The Journal of Modern History*, Vol 49, No. 3 (Sep., 1977), p. 431–453.
19. Brazauskas, Nerijus, „Teksto strategijos lietuvių modernistiniame romane“, *Lituanistica*, T. 66, Nr. 2, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2006, p. 77–88.
20. Dembinskas, Algirdas, Matonienė, Valdonė, „Profesorius Juozas Blažys – psichiatras, mokslininkas, visuomenės veikėjas“, *Medicina*, Kaunas, 2005, 41(5), p. 442–445.
21. Gaižiūnas, Silvestras, *Baltų Faustas ir Europos literatūra: mokslinė studija*, Kaunas: vieš. Įstaiga „Knygų naujienos“, 2002.
22. Gallagher, Idella J., *Morality in Evolution. The Moral Philosophy of Henri Bergson*, Springer Science+Business Media Dordrecht, 1970.
23. Greimas, Algirdas Julien, Courtes, Joseph, *Semiotics And Language: An Analytical Dictionary*, translated by Larry Crist, et al., Bloomington: Indiana University Press, 1982.

24. Greimas, Algirdas Julius, *Struktūrinė semantika*, iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
25. Gustainis, Valentinas „Hitlerio užsienio politika“, *Vairas*, 1933 Nr. 4, p. 424–438.
26. Holborn, Hajo, “Origins and Political Character of Nazi Ideology”, *Political Science Quarterly*, Vol. 79, No. 4 (Dec., 1964), p. 542–554.
27. Horn, Daniel, “The Hitler Youth and Educational Decline in the Third Reich”, *History of Education Quarterly*, Vol. 16, No. 4 (Winter, 1976), p. 424–447.
28. Jurėnienė, Virginija, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
29. Kandel, Leon Isaac, “Education in Nazi Germany”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 182, Education for Social Control (Nov., 1935), p. 153–163.
30. Katkuvienė, Jurgita, “How a Lithuanian Transformed a Nazi into A Jew: Forgotten Fantasy Satire by Ignas Šeinius”, in: *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*, Cambridge Scholars Publishing, 2018, p. 79–92.
31. Keliuotis, Juozas „Nacijonalsocijalizmas“, *Naujoji Romuva*, 1934 sausio 21, Nr. 159 (3).
32. Klivis, Edgaras „Teatrališkasis Ignas Šeinius“, *Ignas Šeinius: prozininkas, dramaturgas, politikas. Mokslinės konferencijos, įvykusios 1999 kovo 25 dieną, medžiaga*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 62–66.
33. Kroner, Richard, “God, Nation, and Individual in the Philosophy of Hegel”, in *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 2, No. 2 (Dec., 1941), p. 188–198.
34. Laurušas, Juozas „Faustiškiosios Igno Šeiniaus variacijos“, *Ignas Šeinius: prozininkas, dramaturgas, politikas. Mokslinės konferencijos, įvykusios 1999 kovo 25 dieną, medžiaga*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 38–47.
35. Lotman, Juri, “The logic of explosion”, in: *Culture and Explosion*, ed. Paul Cobley, 2009.
36. Lotmanas Jurijus, *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004.
37. Mačiulis, Dangiras „Kultūrinės autonomijos idėja ir katalikiško švietimo sistema tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 35, Vilnius, 2011, p. 75–112.
38. Moriarty, Michael “A Distant Mirror: Engaging with Realism from the Sidelines”, *Romance Studies*, 2012, Vol. 30 Issue ¾, p. 164–173.
39. O.J., „Sviesto eksportas“, *Mūsų rytojūs*, 1931 sausio 9 d., Nr. 1.
40. Pruskus, Valdas, „Intelektualų katalikų požiūris į rasių teoriją ir valstybė tarpukario Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 30, Vilnius 2007, p. 129–143.
41. Pūkelis, Petras, „Kai orą gadina“, *Lietuvos žinios*, 1933 gruodžio 9, Nr. 280.

42. Purickis, [Juozas], „Lietuvių tautinės ideologijos problemos“, *Vairas*, 1934, Nr. 6, p. 139–149.
43. Radzevičienė, Sigutė, *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011.
44. Riaubienė, Arida „Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje“, *Knygotyra*, Nr. 44, 2005, p. 103–113.
45. Ritchie, J. M., „The Nazi Book-Burning“, *The Modern Language Review*, Vol. 83, No. 3 (Jul., 1988), p. 627–643.
46. Skrupskelis, Kęstutis, „Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 4, 1999, p. 212–227.
47. Stegmann-Gall, Richard, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*, Cambridge University Press, 2003.
48. Stegmann-Gall, Richard, „Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian Were the "Pagans"?“, *Central European History*, Vol. 36, No. 1 (2003), p. 75–105
49. Subačius, Rokas, *Dramatiškos biografijos*, Vilnius: Mintis, 2005.
50. Šeinius, Ignas, *Raštai T. 3, Proza: romanai*, iš švedų kalbos vertė Sigutė Radzevičienė, sud. Eglė Bielskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
51. Šeinius, Ignas, *Raudonasis tvanas*, Vilnius: Vaga, 1990.
52. Šeinius, Ignas, *Siegfried Immerselbė atsijaunina*, Kaunas: Sakalas, 1934.
53. Šeinius, Ignas, „Lietuviškos dvasios beiėškant“, *Vairas*, 1932 gruodžio Nr.12, p. 302–309.
54. Šimkus, Jonas, „Aliuzijos į Faustą“, *Lietuvos žinios* Nr. 4, 1935 sausio 5.
55. Tamošaitis, Izidorius „Ideologiniai pagrindai“, *Vairas*, Nr. 3, 1934.
56. Valančius, Gr., „Tautinės minties raida ir Listo tapatybės principas“, *Vairas*, 1932 kovas Nr. 3, p. 326–334.
57. Žėkaitė, Janina, *Ignas Šeinius: monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
58. Žėkaitė, Janina, *Modernizmas lietuvių prozoje*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2002.
59. Žmuida, Eugenijus, „Nuo Kuprelio iki Kentauras: mitopoetines Igno Šeinius potekstes“, *Acta Litteraria Comparativa*, 2017, Nr. 8, p. 46–61.
60. Žostautaitė, Petronėlė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius : Mokslas, 1992.